

ป ฎิจฉสมุปปาท : การโต้แย้งการตีความตาม นัยของพุทธทาสภิกขุ*

พระมหาธีระยุทธ เขมธมฺโม (ปราชญ์นิวัฒน์)**

สมภาร พรหมทา***

บทคัดย่อ

ปฎิจฉสมุปปาทเป็นหัวใจหลักที่สำคัญในพุทธปรัชญาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และเป็นพระสูตรที่มีความลึกซึ้งลุ่มลึกอย่างมาก โครงสร้างปฎิจฉสมุปปาทมีองค์ประกอบ 12 อย่าง คือ อวิชชา สังขาร เป็นต้น บทความนี้จึงยกเอาเพียงโครงสร้าง ขึ้นสู่กระบวนการตีความ ประการแรก บทความนี้จะนำบทพระบาลีที่ทรงขยายความของแต่ละบทมาตีความทำให้เข้าใจง่ายขึ้น ประการที่สอง คำบาลี

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาคุุฎีบัณฑิต เรื่อง “มนุษย์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

** นิสิตระดับปริญญาคุุฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

E-mail: dhamanitet2558@gmail.com

*** ศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่รับบทความ 20 สิงหาคม 2563 วันที่แก้ไขบทความ 14 ตุลาคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ 1 พฤศจิกายน 2563

ที่ขยายความโดยอรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์ บทความนี้จะนำไปตีความอีกครั้ง นอกจากนี้ บทความนี้ได้อธิบายและชี้แจงในส่วนที่พุทธทาสภิกขุโต้แย้ง ประการสุดท้าย บทความนี้ตีความองค์ประกอบของปฏิจจนุปบาทที่ว่าด้วยเหตุและผล กาล เป็นต้น ที่เป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกัน จากกระบวนการตีความพบว่าไม่มีช่องว่างระหว่างโลกของชั้น 5 (สสารและจิตวิญญาณ) ไม่ใช่วิญญาณลอยไปมา เมื่อรูปชั้น 5 ในอดีตสิ้นสุดลง รูปชั้น 5 ในปัจจุบันจะปรากฏขึ้นในภพที่จะไปเกิดใหม่ กระบวนการนี้เกิดจากปัจจัยที่เรียกว่า อนันตรปัจจัย อย่างไรก็ตาม พุทธทาสภิกขุโต้แย้งกับ พระพุทธโฆสะในประเด็นการเกิด บทความนี้ ผู้เขียนจะเป็นตัวแทนแก้ต่างให้ พระพุทธโฆสะ และประสงค์ให้นักเรียนใหม่เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนผู้ศึกษาที่เคยเข้าใจผิดก็สามารถทำความเข้าใจได้อย่างถูกต้อง ลึกซึ้งตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

คำสำคัญ: ปฏิจจนุปบาท องค์ประกอบ 12 พระพุทธโฆสะ พุทธทาสภิกขุ

Paticcasamuppāda : The Argument for the Implied Interpretation of Buddhadasa Bhikkhu*

Phramaha Theerayuth Khemadhammo (Pratniwat)**

Somparn Promta***

Abstract

Paticcasamuppāda is a key concept in Buddhist Philosophy, a product of the Buddha's enlightenment, and a deep and wide-ranging Sutra. Paticcasamuppāda has 12 elements, including Avijjā and Sangkhāra. This article deals with the interpretative process of only the Paticcasamuppāda's structure. It seeks to present, firstly, an interpretation of the elaborated Pali terms for a more in-depth understanding; secondly, a reinterpretation of the Pali terms already expounded by Atthakathācariya and Tikācariya. It also elaborates on the parts taken up by Buddhadasa Bikkhu. Finally, it presents an interpretation of the elements of Paticcasamuppāda

* This article is part of the PhD Dissertation titled “Human: An Analytical Study of Theravada Buddhist Philosophy”

** PhD candidate, Department of Philosophy, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: dhamanitet2558@gmail.com

*** Professor Dr., thesis advisor, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Received August 20, 2020, Revised October 14, 2020,

Accepted November 1, 2020

concerning cause and effect, time, and other related elements. It finds no gap between the worlds of the five aggregates, no souls in suspension. Whenever a past set of aggregates ends, a present one appears in its new existence. This causal process is called *Anantarapaccaya*. Buddhadasa engaged in an imaginary intellectual exchange with Buddhaghosa on the cycle of rebirth. This article attempts to defend Buddhaghosa, to clarify some main Buddhist principles for new students, and to rectify misunderstandings according to the Buddha's teachings.

Keywords: *Paticcasamuppāda*, 12 elements, Buddhaghosa, Buddhadasa Bhikkhu

1. ปฏิจสุมุปาบท : แนวคิดหลักสำคัญ

แนวคิดหลักอนัตตาเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่มีแก่นสารในตัณหา หลักรอนัตตาสัมพันธ์กับสภาวะความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่มีการอิงอาศัยกันและกันทำให้รูปนามอุบัติขึ้นอยู่เหนือการคิดค้นตามหลักวิธีการทางปรัชญาหรือตรรกศาสตร์ซึ่งเป็นการคาดคะเน (อตถกาวโจ) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 4 ข้อ 7 หน้า 7) สิ่งมีชีวิตที่เป็นอนัตตาเป็นเพียงกระบวนการของเหตุและผลที่เป็นรูปและนาม ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเรียกกระบวนการของเหตุและผลนี้ว่า ‘ปฏิจสุมุปาบท’ เพราะว่าปฏิจสุมุปาบทแสดงความเป็นเหตุเป็นผลอิงอาศัยกันของสิ่งมีชีวิต ไม่ใช่เกิดขึ้นลอยๆ ก็เมื่อเหตุและผลอิงอาศัยกันจนเกิดเป็นสิ่งมีชีวิต (ตามที่ชาวโลกกล่าวขานกัน) ด้วยว่าสิ่งมีชีวิตเกิดจากกระบวนการของเหตุและผล จึงเรียกกระบวนการนี้ว่า ปฏิจสุมุปาบท ซึ่งเป็นวงจรมันวิเศษ (ไม่มีอดีต) เกี่ยวข้องกับกำเนิดของสัตว์ผู้เวียนว่ายตายเกิดอย่างมีนัยสำคัญและ ‘ปฏิจสุมุปาบท’ นี้ยังเป็นวงจรแห่งการดำรงชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม ‘ปฏิจสุมุปาบท’ นี้มีนัยลึกซึ้งลุ่มลึกจึงเป็นนัยยากนักที่คนทั่วไปจะเข้าใจ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสตาทน พระอานนท์ผู้มีทัศนะเห็นปฏิจสุมุปาบทเป็นเรื่องง่ายว่า “อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น ปฏิจสุมุปาบทนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่บรรลุธรรมนี้ หมูสัตว์จึงว่าวุ่น วุ่นวายเหมือนขอดด้ายของช่างหูก ที่พันกันเป็นปมยุ่ง เป็นกระจุกเหมือนหล้ามุงกระต่ายและหล้าปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต วัฏฏสงสาร” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 60 หน้า 51) พระองค์ตรัสเช่นนี้เพื่อให้อนุชนผู้เกิดในภายหลังได้ตระหนักในการเรียนรู้ คิดค้น อธิบายขยายความแห่งนัยปฏิจสุมุปาบทนี้ว่าไม่ใช่เรื่องง่ายๆ อย่างที่คนทั่วไปคิดกัน การหยาบยกเอานัยเพียงหนึ่งนัยเพื่อเอามาอธิบายก็มีความลึกล้ำสุดที่จะพรรณนา

จริงอยู่ ภายหลังการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ทำให้สาระของพุทธธรรมเชิงปรัชญาถูกนำมาใช้ให้เป็นพื้นฐานของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ, 2537, หน้า 48) และการทำสังคายนาครั้งที่

3 เป็นเหตุให้พระธรรมวินัยมีอรรถถาขยายความเพิ่มเติมขึ้น โดยเฉพาะพระพุทโธสาจารย์ผู้เขียนอรรถถาขยายความในพุทธศตวรรษที่ 11 มีอิทธิพลส่งผลถึงการตีความพุทธธรรมซึ่งเป็นการตีความแบบคำต่อคำ สนใจอิทธิปาฏิหาริย์ ดำเนินเทวกำเนิด เหล่านี้นำมาเป็นแบบยึดถือปฏิบัติมากกว่าคำสอนพระพุทโธองค์ (ทิววัฒน์ ปุณฺณทริภุชฌณ, 2540, หน้า 86) ผู้เขียนขอแย้งว่า พระพุทโธสาจารย์ไม่ใช่ผู้เขียนอรรถถา เพราะท่านระบุชัดเจนไว้ในปณามคาถาอรรถถาธรรมบทว่า ท่านเป็นเพียงผู้แปลอรรถถาจากภาษาลังกา (ธมมปัทมฐกถาอัฐฐกถา (บาลี) เล่ม 1 หน้า 1) อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันมีการตีความคัมภีร์ตามยุคสมัยสากล จนเกิดการตีความปฏิเสธสรุปบาทในพระคัมภีร์ของพุทโธทาสสิกขุ ที่พุทโธทาสสิกขุได้แยกภาษาในการตีความออกเป็น 2 ระดับ เพื่อให้ความหมายของภาษาสื่อถึงภาวะระดับสมมติสัจจะ และปรมาตมสัจจะของพระพุทโธองค์ โดยให้ความสำคัญแก่การเกิดกระแสแห่งความทุกข์เพียงชั่วขณะจิตทำให้เกิดความรู้สึกรู้ตัวของกูขึ้นมาครั้งหนึ่งๆ ชาติจึงมิใช่การเกิดใหม่จากกรรม แต่เป็นการเกิดขึ้นของอัตตา การดับกระแสปฏิเสธสรุปบาท หรือการดับทุกข์ เมื่อมีการกระทบทางอายตนะแล้ว ตัณหาอุปาทานเข้าเกาะกุมก่อนเกิดเป็นความทุกข์ขึ้น ต้องมีสติอยู่ตลอดเวลาที่จะควบคุมอายตนะและผัสสะให้ได้จึงจะดับทุกข์ได้ (รัชฎะ วัฒนศักดิ์, 2543)

กระบวนการตีความพุทธธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในการแสดงทิศทางการนับถือพระพุทโธศาสนา ดังนั้น ประเด็นขัดแย้งเรื่องการใช้ภาษาในกระบวนการตีความ ก็เป็นสาเหตุหนึ่งทำให้งานการพระพุทโธศาสนามันเราสับสนสับสน การตีความนัยปฏิเสธสรุปบาทก็เช่นกัน เกิดการขัดแย้งเรื่องการใช้ภาษา เมื่อวิทยานิพนธ์และบทความต่าง ๆ ต่างสนับสนุนและอ้างถึงการตีความตามทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม ในแบบฉบับของพุทโธทาสสิกขุ ส่วนบทความนี้ผู้เขียนประสงค์วิเคราะห์กระบวนการตีความตามหลักวิชาการทางพระพุทโธศาสนาเถรวาทโดยอิงอาศัยกระบวนการตีความตามแบบฉบับของอรรถถาจารย์ โดยที่ผู้เขียนจะตีความนัยที่ซ่อนเร้นอยู่ในปฏิเสธสรุปบาทเฉพาะที่เป็นนัยสำคัญๆ เช่น ความสัมพันธ์ด้านเหตุและผล กาลเป็นต้น ตามแบบฉบับของ

อรรถกถาจารย์เพื่อนำออกเผยแผ่สู่สาธารณชนให้ได้ว่าเราไม่ใช่เจ้าของภาษาบาลี ภาษาบาลีบางคำจึงมีนัยความหมายมากมายเจ้าของภาษาเท่านั้นที่จะสามารถเข้าใจ ผู้เขียนจึงต้องอาศัยอรรถกถาจารย์ช่วยอธิบายแล้วนำเข้าสู่การตีความตามแบบฉบับของตน อีกทั้ง ผู้เขียนจะได้แย้งแก้ต่างให้พระพุทโธมหาราชจารย์ เพื่อให้แก่นัยของปฏิจจสมุปบาทเกิดความชัดเจน เพื่อให้ผู้ศึกษาใหม่เข้าใจหลักธรรมได้แจ่มชัดขึ้น ส่วนผู้เคยศึกษามาก่อนแต่ยังเข้าใจผิดอยู่จะได้เข้าใจให้ถูกต้องตามที่พระพุทโธมหาราชจารย์ได้ไว้ และเพื่อให้พุทธบริษัท และศาสนิกชนเหล่านี้อื่นที่สนใจสามารถนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน นัยปฏิจจสมุปบาทนี้ยังช่วยในการตัดสินใจทางจริยธรรมเช่นภาวะผิดศีลธรรมกับไม่ผิดศีลธรรมที่ต้องตัดสินใจให้เด็ดขาดลงไปเป็นต้นได้อีกด้วย

2. การตีความองค์ประกอบของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีหลายแนวหลายแบบแต่ที่นิยมนำมาศึกษากันคือปฏิจจสมุปบาทที่มีปัจจัยหรือองค์ประกอบ 12 อย่าง คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภาวะ ชาติ ชรา มรณะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้คำจำกัดความขององค์ประกอบ 12 อย่างเหล่านี้ไว้ ดังนั้น บทความนี้จะนำเอาองค์ประกอบ 12 อย่างของปฏิจจสมุปบาทนี้มาตีความ ด้วยการประมวลข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ดังต่อไปนี้

อวิชชา ธรรมชาติความไม่รู้ 8 อย่าง คือ ความไม่รู้เรื่องอริยสัจ 4 ความสงสัยไม่รู้เรื่องรูปนามหรือขั้น 5 ที่เป็นอดีต ความสงสัยไม่รู้เรื่องรูปนามหรือขั้น 5 ที่เป็นอนาคต ความสงสัยไม่รู้เรื่องรูปนามหรือขั้น 5 ที่เป็นปัจจุบัน และความสงสัยไม่รู้เรื่องปฏิจจสมุปบาท (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 29 ข้อ 174 หน้า 254) อวิชชานี้นอกจากมีความไม่รู้อย่างต้องแฝงเอาความสงสัยร่วมด้วยและสิ่งที่ไม่รู้สงสัย คือ ไม่รู้อริยสัจ 4 ได้แก่ (1) **ทุกข์** เพราะรูปนามหรือขั้น 5 ตัวของเรานี้เองได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นทำให้เกิดทุกข์กายทุกข์ใจที่เราจะต้องคอยปรนเปรอตนเองให้ได้รับความสุข ทุกข์นี้เป็นผลมาจากสมุทัย (2) **สมุทัย** คือความโลภ เพราะความโลภคือความทะยานอยาก เมื่อได้แล้วก็ไม่รู้จักพอ นี่จึงเป็นสาเหตุหลักให้ทุกข์เกิดขึ้น

มีผู้ตั้งประเด็นว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นทุกข์นิยม เพราะตรัสเรื่องทุกข์ทั้งในอริยสัจ 4 และในสูตรอื่นๆ หลายสูตรที่ชี้ประเด็นเรื่องทุกข์ ผู้เขียนขอแย้งว่า ไม่ใช่ เพราะ พระพุทธองค์ได้ตรัสอัมมจักกัปปวัตตนสูตรไว้ในตอนต้นที่ทรงปฏิเสธอัตตกิลมณานุโยคที่เป็นทุกข์นิยม ซึ่งเชื่อว่าการทรมานตนทำตนเองให้เกิดทุกข์ในชาตินี้เพื่อให้ตนมีความสุขในชาติหน้า ถึงแม้พระพุทธองค์ตรัสเรื่องทุกข์ไว้ในสูตรอื่นๆ ก็จริง แต่พระองค์มีพุทธประสงค์ให้เราเข้าใจเรื่องทุกข์เพื่อให้เราสาวหาต้นเหตุที่แท้จริงในการดับทุกข์ เมื่อนุชย์ห้วงจะดับทุกข์ที่เรียกว่า นิโรธ (3) **นิโรธ** คือพระนิพพาน เพราะพระนิพพานมีสภาพสงบเย็นที่นักปฏิบัติวิปัสสนาทุกคนหวังที่จะบรรลุถึง พระนิพพานให้ได้ โดยที่นักปฏิบัติวิปัสสนาต้องพิจารณาความเกิด/ความแตกดับของรูปนามหรือขันธ์ 5 โดยความเป็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตา การเจริญวิปัสสนาเป็นการปฏิบัติทางสายกลางที่เรียกว่า มรรค (4) **มรรค** คือมรรคมองค์ 8 ที่จัดเข้าในหลักไตรสิกขาเพราะมรรคนี้ เป็นเส้นทางหรือวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตนจนเข้าถึงสัมมาทิฐิ (ความเห็นโดยชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริคิดโดยชอบ) ทั้ง 2 องค์นี้เป็นระดับ อธิปัญญาสิกขา ต่อจากนั้นให้ผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาพิจารณาการดำรงชีพในชีวิตประจำวันจนเข้าถึง สัมมาวาจา (การเจรจาโดยชอบ) สัมมากัมมันตะ (การทำความดีโดยชอบ)¹ สัมมาอาชีวะ (การประกอบอาชีพโดยชอบ) ทั้ง 3 องค์นี้เป็นระดับ อธิศีลสิกขา ต่อจากนั้นให้ผู้ปฏิบัติมีสติมุ่งมั่นพากเพียรเจริญวิปัสสนาจนเข้าถึง สัมมาวายามะ (ความเพียรโดยชอบ) สัมมาสติ (การระลึกโดยชอบ) สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นโดยชอบ) ทั้ง 3 องค์นี้เป็นระดับ อธิจิตสิกขา

¹ โดยทั่วไปมักจะแปล สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ผู้เขียนขอแปลว่า การทำกิจกรรมโดยชอบ การใช้คำว่ากรงาน คนทั่วไปอาจคิดว่า อาชีพการงาน เพราะคำว่า กิจกรรม หมายถึงการดำรงชีวิตและพฤติกรรม ที่ผู้เขียนรวมเอาการเล่นแบบสุนัขประพุดิอย่างสุนัข เป็นต้น ที่มีปรากฏในอินเดีย นี่เป็นการดำรงชีวิตที่ดี แต่บ้านเราไม่ค่อยจะมีปรากฏให้เห็น

อาจมีผู้โต้แย้งว่า มรรคเกี่ยวข้องกับอะไรกับวิปัสสนา และเป็นการแยกปฏิบัติ ผู้เขียนขอตอบว่า มรรคเกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาอย่างมาก และไม่ใช่ว่าการแยกปฏิบัติ เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ในมหาจิตตาริสกสูตร ผู้เขียนตีความว่า องค์มรรค 8 มี 3 ระดับ มรรคระดับพื้นฐานที่เป็นฝ่ายกุศลใช้ในชีวิตประจำวัน เช่นคนคิดเรื่องการให้ทานมีผลเป็นต้น นี่จัดเป็นสัมมาทิฐิธรรมมรรคเป็นต้น และมรรคระดับกลางที่เป็นกุศลใช้ในการเจริญวิปัสสนา เช่น โยคีนกปฏิบัติพิจารณาแยกสังขารร่างกาย โดยความไม่ใช่ตัวตน นี่จัดเป็นสัมมาทิฐิธรรมมรรคเป็นต้น ทั้ง 2 ระดับนี้ จัดเป็นโลกิยมรรค ระดับสูงสุดที่รวมลงในไตรสิกขาจนเข้าถึงภาวะมรรคสมังคี (หมายถึง องค์มรรคทั้ง 8 รวมพลึงเป็นหนึ่งเดียวประทานกิเลส บรรลุพระนิพพาน สำเร็จเป็น อริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งจนจบเป็นพระอรหันต์ ระดับที่ 3 นี่จัดเป็นโลกุตตรมรรค (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 14 ข้อ 136 หน้า 182)

ผู้เขียนได้ชี้แจงอวิชชาถึงลำดับที่ 4 ของความสงสัยไม่รู้ถึงมรรค ในลำดับที่ 5 ลำดับที่ 6 และลำดับที่ 7 ต่อไปคือ ความสงสัยไม่รู้ถึงขั้น 5 ที่เป็น **อดีตอนาคต ปัจจุบัน** และลำดับที่ 8 สุดท้าย คือความไม่รู้สงสัยในหลัก**ปฏิจจสมุปบาท** วงจรนิชชีวะ (ไม่มีชีวะหรืออัตตา) ที่เป็นวงจรเหตุและผลอิงอาศัยกันทำให้เกิด รูปนามหรือขั้น 5 และเป็นวงจรของรูปนามหรือขั้น 5 ที่อิงอาศัยกันในการดำรงชีวิตประจำวัน พระพุทธองค์ตรัสถึงอาการของอวิชชาเพิ่มเติมว่า “ภิกษุ วัฏสงสารนี้ที่เราไม่สามารถรู้เบื้องต้นและเบื้องปลาย คือปลายสุดของเบื้องต้น ปลายสุดของเบื้องปลาย ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาคอยกีดขวาง” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 124 หน้า 99) พระองค์ทรงหมายความว่า ถ้าหากเราต้องการสาวหาต้นสายปลายเหตุไม่เจอแน่นอน เราไม่ต้องหาต้นปลายอะไรเลย เพียงแต่เราเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาทและปฏิบัติวิปัสสนาให้เข้าถึงหลักอริยสัจ 4 มองพิจารณาการเกิดดับของขั้น 5 ที่เรากำลังดำรงอยู่นี้แหละมันกำลังเป็นไปในปัจจุบัน ขั้น 5 ที่เสื่อมสิ้นผ่านไปแล้วในอดีต และขั้น 5 ที่จะเป็นไปในอนาคต สุดท้ายใคร่ครวญปฏิจจสมุปบาทที่เป็นวิปัสสนาภูมิในการสร้างเสริมปัญญาจนพิจารณาเห็นความสิ้นไปเสื่อมไปของขั้น 5 เช่นนี้ วิชชาจึงเกิดขึ้นมารู้ตาม

ความเป็นจริง ผ่านพ้นวิชาไปได้ ในภาคส่วนของวิชานี้ วิชาเป็นอดีตเหตุที่ทำให้เราลุ่มหลงกระทำถูกบ้างผิดบ้างจนเกิดผลกลายเป็นสังขารต่อไป

สังขาร ธรรมชาติปรุงแต่ง หมายถึงเจตนากรรม 3 อย่าง กายสังขาร ธรรมชาติปรุงแต่งให้เกิดเจตนากรรมกระทำทางกาย วชิสังขาร ธรรมชาติปรุงแต่งให้เกิดเจตนากรรมพูดทางวาจา จิตสังขาร ธรรมชาติปรุงแต่งให้เกิดเจตนากรรมนึกคิดทางใจ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 20 หน้า 25) สังขารตามคำอธิบายนี้หมายถึง อาการแสดงออกของการกระทำที่เป็นไปทาง 3 ทวาร คือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ด้วยความไม่รู้ที่มีวิชาแฝงเร้นทำให้เกิดการกระทำจนกลายเป็นชั่ว/ดี 3 อย่าง พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปริวิมังสนสูตรว่า อပ္ปัญญากิสังขาร เจตนากรรมธรรมชาติปรุงแต่งให้กลายเป็นความชั่วบาปเลวทราม อပ္ปัญญากิสังขาร เจตนากรรมธรรมชาติปรุงแต่งให้กลายเป็นความดีมีศีลธรรม ที่เรียกว่า กุศลต่างๆ ไป และ กุศลรูปมาน อาเนญซากิสังขาร เจตนากรรมธรรมชาติปรุงแต่งให้กลายเป็นความดีที่เรียกว่า กุศลอรูปมาน (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 50 หน้า 45) พระพุทธองค์ตรัสขยายความนี้ เพื่อให้ทราบถึงเจตนากรรมที่เป็นเหตุคอยส่งผลในปัจจุบันภพหรือสืบต่อไปในอนาคตภพ การส่งผลของเจตนากรรมนี้ ในบางครั้งส่งผลทำให้เกิดประเด็นจริยศาสตร์ที่เรียกว่า Dilemma ภาวะกระอักกระอ่วนใจยากที่จะตัดสินใจ เช่น แม่ตั้งครรภ์แล้ว แม่หรือเด็กมีปัญหาเกิดจากโรคร้ายเย็ดเบียน แม่เป็นโรค Leukemia หรือทารกในครรภ์แม่ไม่สมประกอบ เป็นต้น กล่าวคือ หากว่าให้ทารกอยู่ต่อแม่ต้องตาย แม่และทารกอาจต้องตายทั้งคู่ขณะคลอด หรือทารกคลอดออกมาพิการอย่างเช่นเด็กดกแต่เป็นต้น หมอแนะนำให้ทำแท้ง

อย่างไรก็ตาม กรณีต้องเลือกระหว่างทารกกับแม่ ถ้าไม่ทำแท้ง แม่จะต้องตาย ถ้าช่วยแม่ ทารกต้องตาย ซึ่งเป็นบาปหรือมีผลเสียทั้งคู่ นี่เป็นปัญหาการทำแท้ง ประเด็นดังกล่าวนี้ หากแม่หรือญาติได้เรียนรู้และเข้าใจหลักเจตนากรรมอย่างถ่องแท้ ก็จะช่วยในการตัดสินใจผ่อนหนักให้เป็นเบา มีผู้โต้แย้งว่า แนวคิดดังกล่าวหมายถึงการทำให้บาปน้อยลงหรืออย่างไร ผู้เขียนขอตอบว่า ใช่ เพราะผู้ตัดสินใจได้เรียนรู้และเข้าใจถึง ‘หลักกรรม’ ว่า (1) ทารกกำลังรับผลของกรรมจึง

ต้องตายดังเช่นคนถูกตัดสินให้ประหารชีวิต (2) ถ้าให้ทารกคลอดออกมายังเป็น การทำให้ได้รับผลกระทบอย่างทารุณแสนสาหัส (3) แม่หรือญาติตัดสินใจให้ ทำแท้งก็เบาใจดังเช่นคนที่ทำหน้าที่ประหารชีวิต ถึงตนจะต้องรับผลของกรรม แต่บาปกรรมนั้นก็ผ่อนลดลง เช่น โจรเคราแดงที่ประหารชีวิตคนตลอด 45 ปี ได้พระสารีบุตรสงเคราะห์เทศนาให้โจรเคราแดงเบาใจจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท (อัมมปทัฏฐกถาอัฐกถา (บาลี) เล่ม 4 หน้า 87) อีกทั้งเจตนากรรมนี้เป็นเครื่องชีวิตจริยธรรมได้อีกด้วย เช่น แม่ที่มีจริยธรรมที่เลวร้าย ซึ่งเพ่งคลอดทารกออกมา แม่ใจร้ายนั้น จับทารกตัวน้อยๆ ยัดใส่ถุงหุหิ้ว (ที่แม่ค้าใส่สินค้าให้ลูกค้าหิ้วกลับบ้าน) ผูกปากถุงแล้วเหวี่ยงสัก 2-3 รอบจึงค่อยโยนทิ้งลงถังขยะอย่างน่าอเนจอนาใจ นี่เป็นเพราะอกุศลกรรมส่งผล ให้ทารกไปเกิดกับแม่ที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมของแม่ใจร้ายนั้น และมีนักวิชาการ บางท่านกล่าวว่า ภวัคจิต² เป็นตัวชีวิตจริยธรรม (สมภาร พรมทา, 2560, หน้า 131) ผู้เขียนขอแย้งว่า ท่านผู้นั้นเข้าใจผิด ส่วนตัวชีวิตที่ถูกตัดก็คือ เจตนาเจตสิก ที่ในกุศลจิต และอกุศลจิต ที่เราเรียกเจตนาเจตสิกนี้ว่า สังขารหรือเจตนากรรมที่ยังไม่ส่งผลซึ่งเป็นตัวเหตุ แต่ภวัคจิตเป็นจิตประเภทวิปากจิตตัวผลลัพธ์ของสังขาร

² ภวัคจิต เป็นวิปากจิตที่เป็นผลมาจากกุศลและอกุศลจิตเป็นเหตุให้เกิดวิปากจิต วิปากจิตนั้น ทำหน้าที่ 3 อย่างคือ ปฏิสนธิ ภวัค จิต ซึ่งจิตเหล่านี้ มีอารมณ์เฉพาะ คือ มรณาสันนารมณ อารมณ์ที่รับรู้ตอนใกล้ตาย อารมณ์ชนิดนี้มี 3 ประเภท คือ กรรมอารมณ์ (อารมณ์ปรากฏที่เป็นสภาพความรู้สึกถึงกุศลยตินีในการทำบุญ หรือ อกุศลที่ร้อนรุ่มในการทำชั่ว ให้คนใกล้ตายได้รู้) กรรมนิมิตอารมณ์ (อารมณ์ปรากฏ เป็นภาพนิมิตที่คนใกล้ตายเคยใช้อุปกรณ์ทำกุศล เห็นจิวรในขณะถวายพระ หรือ ภาพนิมิตที่คนใกล้ตายเคยใช้อุปกรณ์ทำอกุศลเห็นมิด เห็นคันเบ็ดในขณะฆ่าสัตว์ ตกปลา) คตินิมิตอารมณ์ (อารมณ์ปรากฏเป็นภาพนิมิตสถานที่ที่จะไปเกิดเช่น คนใกล้ตายเห็นครรภ์ของแม่ เห็นวิมาน หรือเห็นกระทะทองแดง ปาดันจิว) อาจเป็น ไปได้ว่านักวิชาการท่านนั้นตีความจากมรณาสันนารมณที่ภวัคจิตรับรู้จึง สรุปเอาว่า ภวัคเป็นตัวชีวิตจริยธรรมก็ได้

หรือเจตนากรรม ภวังคจิตนี้จึงไม่สามารถเป็นเหตุส่งผลอะไรๆ ได้เลย จึงไม่ใช่ตัวชีวิต (ธัมมปทัฏฐกถาอัฐกถา (บาลี) เล่ม 1 หน้า 21)

วิญญาน ธรรมชาติรู้อารมณ์มี 6 คือ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 1) วิญญานเหล่านี้เกิดขึ้นเป็นกระบวนการวิจิตรที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันในทุกๆ วัน ให้ได้รับรู้นึกคิดสิ่งที่ดี/ไม่ดี อันมีสังขารเป็นเหตุ เช่น จักขุวิญญานที่อาศัยเกิดในประสาทตาของเราได้เห็นสิ่งที่ดีสวยงาม/ไม่น่าเกียจน่าขยะแขยง ฯลฯ กายวิญญานที่อาศัยเกิดในประสาทกายของเราได้สัมผัสสิ่งต่างๆ ที่ดีนุ่มสบาย/ไม่ดีแข็งกระด้าง และจิตที่เกิดขึ้นในใจของเราได้นึกคิดสิ่งที่ดีเป็นบุญ/ไม่ดีเป็นบาป ในประเด็นของมโนวิญญานนี้ พระพุทธองค์ตรัสขยายความไว้ในเจตนาสูตรเพิ่มเติมว่า ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึง อารมณ์ เมื่อมีอารมณ์เป็นอารมณ์มณปัจจัย ทำให้วิญญานตั้งมั่น เมื่อวิญญานตั้งมั่น ทำให้เกิดภพใหม่ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 38 หน้า 36) วิญญานเป็นตัวยุคตินิ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 31 ข้อ 47 หน้า 37) ในภพใหม่ต่อไป ข้อความดังกล่าวแสดงว่า วิญญานคือมโนวิญญานนอกจากมีพลังนึกคิดในชีวิตประจำวันแล้ว มโนวิญญานนี้แหละยังมีพลังทำหน้าที่ยุคนิที่เรียกว่า ยุคตินิวิญญาน หรือยุคนิจิต ยุคนิจิตนี้เป็นผลเกิดจากอำนาจของสังขารเจตนากรรมเป็นเหตุให้เกิดในภพอนาคต และพระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า เมื่อคนตายแล้ว ไม่ได้ล่องลอยไปมาอย่างที่เราชาวพุทธทั่วไปเข้าใจ แต่เมื่อมโนวิญญานนี้ทำหน้าที่จุติตายจากภพเก่า ยุคนิจิตเกิดขึ้นทันทีพร้อมกับนามรูป ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัส นามรูป เป็นลำดับต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายในวงจรนิชชีวะสืบต่อไป

นามรูป คือ นามที่มีธรรมชาติอาศัยจิตเกิดที่เรียกว่าเจตสิก และรูปที่มีธรรมชาติแตกสลายที่เรียกว่าสรีระกาย พระพุทธองค์ตรัสไว้ในวิภังคสูตรว่า นามคือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ส่วนรูปคือ มหาภูตรูป 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ และ อุบาทयरูป (รูปที่แผ่อาศัยมหาภูตรูป) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 2) และพระพุทธองค์ตรัสขยายความเพิ่มเติมไว้ในสูตรต้นตภาขณียว่า เจตสิก

มี 2 ประเภทคือ ปฏิสันธิเจตสิก และ ปวัตติเจตสิก ส่วนรูปก็มี 2 ประเภทคือ ปฏิสันธิรูป และ ปวัตติรูป และนามรูปมี 2 คือ ปฏิสันธินามรูป และ ปวัตตินามรูป (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94) ตามคำอธิบายดังกล่าว เจตสิกเรียกรวมว่า เจตสิกชั้น 3 กล่าวคือ เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาชั้น สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาชั้น เจตสิก คือ เจตนาเจตสิก ผัสสะเจตสิก มนสิการเจตสิก ทั้ง 3 นี้เป็นสังขารชั้น และเจตสิกมี 2 ประเภทคือ ปฏิสันธิเจตสิกในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสันธิและปวัตติเจตสิกในขณะที่กำลังใช้ชีวิตประจำวัน ส่วน รูป คือ สรีระกายที่เป็นองค์ประกอบของมหาภูตรูป 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ และอุปาทายรูป (รูปที่แฝงอาศัยมหาภูตรูป) รูปมี 2 ประเภทคือ ปฏิสันธิรูปในขณะที่ปฏิสันธิ (สมโมหวิโนทนีอรรถกถา (บาลี) ข้อ 228 หน้า 108) และปวัตติรูป ในขณะที่กำลังใช้ชีวิตประจำวัน

เหตุที่พระพุทธองค์ตรัสคำว่า ‘นามรูป’ เป็นคำที่มีนัยสำคัญทางด้านไวยากรณ์ที่เรียกว่าเอกเสสสมาส คือลบลคำสมาสซ้ำซ้อนให้เหลือเพียงคำเดียว และให้สอดคล้องกับ ‘ภาว’ ซึ่งพระองค์ตรัสไว้ในวิภังคสูตรว่า กามภาว รูปภาว อรูปภาว (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 2) เพราะเหตุนี้อรรถกถาจารย์จึงขยายความออกเป็น 3 คำคือ นาม รูป และนามรูป เพราะพระองค์มีพุทธประสงค์ให้ทราบว่ อรูปพรหมมีเฉพาะปฏิสันธิเจตสิกกับปวัตติเจตสิกเท่านั้นไม่มีรูปชั้น พระองค์ตรัสวิญญาน นามรูป สอดคล้องกับ อรูปภาวะ และอสังขสัจตพรหมมีเฉพาะปฏิสันธิกัมมขลาลาปรูปกับปวัตติชีวิตนวกกลาปรูปเท่านั้นไม่มีนามชั้น 4 พระองค์ตรัสวิญญาน นามรูป สอดคล้องกับ รูปภาวะ มีประเด็นที่เราต้องใส่ใจก็คือ พระพุทธองค์ตรัสวางรูปปัจจุสมุปบาทครบถึง 3 โลก³ นับได้ทั้งหมดเป็น 31 ภูมิ⁴ จึงต้องตรัสถึงอรูปพรหมกับอสังขสัจตพรหมและประเด็นนี้จะไปเกี่ยวเนื่อง

³ โลก 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก

⁴ ภูมิ 31 ภูมิ คือ กามภูมิ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน 4 ภูมินี้เรียกว่า อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ 1 ภูมิ สวรรค์ 6 ภูมิ รวมเป็น 11 ภูมิเรียกว่า กามภูมิ รูปภูมิ 16 ภูมิ อรูปภูมิ 4 ภูมิ นับรวมทั้งหมดได้ 31 ภูมิ

กับองค์ภาวะที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ภาวะได้แก่ กามภาวะ รูปภาวะ อรูปภาวะ ผู้เขียนขอชี้แจงเพิ่มเติมว่า อสัณฺญาสัตตพรหมเป็นพรหมที่มีแต่รูปเกิดเท่านั้น คือมีแต่ชีวิต นวกลาปรูปคอยหล่อเลี้ยงท่านให้ดำรงชีพไม่มีการรับรู้นึกคิดใดๆ วงจรนิชชีวะจึงจบลงที่ตรงนี้ไม่ไปต่อที่องค์ปฏิจจสมุปบาทอื่น ในส่วนที่พระองค์ตรัสถึง นามรูป (ทั้งสองนี้เกิดพร้อมกันในปฏิสนธิกาล และเกื้อหนุนสนับสนุนซึ่งกันและกันในปวัตติกาล) คือนามขันธ์สามที่เป็นปฏิสนธิเจตสิกกับรูปขันธ์ที่เป็นปฏิสนธิกัมมชกลาปรูป ทั้งสองนี้ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลัง ในกระบวนการปฏิสนธิ อันเนื่องมาจากการมโนภาพที่แล้ว หรือในอดีตภพก่อนๆ ส่งผลให้เกิดเป็นมนุษย์ และนามขันธ์ที่เป็นปวัตติเจตสิกกับรูปขันธ์ที่เป็นปวัตติรูปรวมเรียกว่า รูปนามหรือขันธ์ 5 หรือที่เราๆ ท่านๆ สมมติเรียกกันว่า มนุษย์ สัตว์ บุคคล นี่แหละทำกิจวัตรประจำวัน มีคนโต้แย้งว่า วิญญาน ก็คือ นาม ทำไมต้องแยกวิญญานออกจากรูปอีก ผู้เขียนขอเฉลยว่า ต้องแยก เพราะวิญญานเป็นวิญญานขันธ์ และนามคือเจตสิกขันธ์ 3 ด้วยว่า พระองค์มีพุทธประสงค์บ่งชี้ให้เห็นว่า ถ้าวิญญานไม่มี หรือไม่เกิดเจตสิกขันธ์ 3 ก็จะไม่มี ดังนั้น วิญญาน นามรูป จึงร่วมกันเป็นรูปนามหรือขันธ์ 5 ที่เรียกว่า มนุษย์ ความเป็นมนุษย์ก็ต้องทำภารกิจและกิจกรรมอื่นๆ โดยที่มนุษย์มีแหล่งเชื่อมต่อในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อการเรียนรู้ สื่อสาร และนึกคิดเป็นต้น แหล่งเชื่อมต่อนี้ชื่อว่า आयตนะ จะได้นำไปตีความต่อไป

สหายนะ आयตนะภายในที่เชื่อมต่อกับอารมณ์ภายนอกมี 6 พระพุทธองค์ตรัสไว้ในวิวัฏฐสูตรว่า “จักขายตนะ คือปสาทตา โสตายตนะ คือ ประสาทหู ฆานายตนะ คือปสาทจมูก ชิวหายตนะ คือปสาทลิ้น กายายตนะ คือปสาทกาย มนายตนะ คือภวังคจิต (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 2) และพระพุทธองค์ตรัสขยายความเพิ่มเติมไว้ในสูตรต้นตภาขณียว่า นอกจากมีมนายตนะธรรมตาฯ แล้ว ยังมีฉกฺขายตนะ (อายตนะที่ 6 พิเศษ) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94)

⁵ คำว่า ปสาท ใช้ตามคำบาลีไทย ผู้เขียนหมายถึง ประสาท ที่เป็นคำสันสกฤตไทยได้ด้วย ซึ่งพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานทั้ง 2 แบบ คือ ปสาท กับประสาท

รูปนามหรือขันธ 5 (มนุษย์) มีแหล่งเชื่อมต่อในช่องทางต่างๆ เพื่อทำกิจกรรม แหล่งเชื่อมต่อนี้เรียกว่า อายตนะ มีทั้งหมด 6 ช่องทาง คือ ช่องทางตาเป็นที่ยึดเกิดของจักขุวิญญาณทำหน้าที่เห็นรูป ฯลฯ ช่องทางกายเป็นที่ยึดเกิดของกายวิญญาณทำหน้าที่สัมผัสสิ่งต่างๆ และช่องทางใจ (ภวังคจิต) เป็นที่ยึดเกิดของมโนวิญญาณทำหน้าที่นึกคิด เฉพาะอรูปรหมเท่านั้นที่มีมโนอายตนะอย่างเดียว คือ นามขันธ ไม่มีรูปขันธ พระองค์จึงทรงระบุชื่อว่า ัญญาตนะ ให้เป็นพิเศษ ในประเด็นสหายตนะนี้ ได้รับการหยิบยกขึ้นสู่การโต้แย้งในเชิงปรัชญาตะวันตก และในเชิงปรัชญาศาสนา เช่น นักปรัชญาชื่อว่า Descartes ได้โต้แย้งเรื่องประสาทสัมผัสทั้ง 5 ว่าประสาททั้ง 5 มีการรับรู้ที่เชื่อถือไม่ได้ ด้วยการยกตัวอย่างการเห็นไม้บรรทัดแท่งตรงกลับเห็นเป็นแท่งงอเมื่อไม้บรรทัดจุ่มลงในน้ำ แต่ Descartes เชื่อเรื่องการรับรู้นึกคิดทางใจว่าถูกต้องด้วยปัญญาญาณ (Descartes, 1957, pp. 25-29) ส่วนปรัชญาศาสนาเซน มีแนวคิดเชื่อว่าชีวิตที่เคลื่อนที่ได้มีในประสาทสัมผัสทั้ง 5 แบ่งเป็น 4 ประเภทคือ

ก. ชีวะประเภทที่มีในประสาทสัมผัส 2 ทาง คือ ทางกาย และลิ้น มีในสัตว์จำพวกตัวหนอน หอยต่างๆ

ข. ชีวะประเภทที่มีในประสาทสัมผัส 3 ทาง คือ ทางกาย ลิ้น และจมูก มีในสัตว์จำพวกพวกแมลง และมด

ค. ชีวะประเภทที่มีในประสาทสัมผัส 4 ทาง คือ ทางกาย จมูก ลิ้น และตา มีในสัตว์จำพวกผึ้ง แมลงวัน ยุง

ง. ชีวะประเภทที่มีในประสาทสัมผัส 5 ทาง คือ ทางกาย ลิ้น ตา จมูก และหู มีในสัตว์จำพวกที่มีกระดูกสันหลัง เช่น พวกสัตว์ คน สัตว์นรก และเทพชีวะ 3 ประเภทหลังต้องมีประสาทสัมผัสภายในเพิ่มคือ ใจ (Radhakrishnan & Moore, 1953, p. 254) จากที่ผู้เขียนได้แสดงการโต้แย้งปรัชญาและความเชื่อทางปรัชญาศาสนามดังกล่าว ประสาทสัมผัส และใจก็คือ อายตนะทั้ง 6 ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อรูปนามหรือขันธ 5 (มนุษย์) มีอายตนะเป็นช่องทางให้ได้ทำกิจกรรมต่างๆ อายตนะจึงเป็นเครื่องมือสื่อสารของมนุษย์ให้ได้รับรู้นึกคิดด้วยวิญญาณ

ที่อาศัยเกิดในแต่ละอายตนะเหล่านั้น การทำกิจกรรมต่างๆ นั้นแหละ มีการกระทบของอารมณ์เพื่อเข้าสู่ขบวนการการรับรู้นึกคิด ดังนั้น เจตสิกที่ทำหน้าที่รับการกระทบนี้ พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า ผัสสะ จะได้นำมาตีความต่อไป

ผัสสะ เจตสิกชั้นรหิที่มิตถรรมาติรับการกระทบของอารมณ์ มีสี่เป็นต้นทาง ปสาทตาเป็นต้นคือ หมวดผัสสะ 6 อย่าง ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสูตรต้นตภาขณียว่า จักขุสัมผัส (การกระทบทางตา) โสตสัมผัส (การกระทบทางหู) ฆานสัมผัส (การกระทบทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (การกระทบทางลิ้น) กายสัมผัส (การกระทบทางกาย) มโนสัมผัส (การกระทบทางใจ) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94) วิญญานหรือจิตทุกขณะที่เกิดขึ้นและดับไปนั้น มีผัสสะเจตสิกเป็นองค์ประกอบทำหน้าที่กระทบอารมณ์ต่างๆ ในขณะที่มนุษย์ทำกิจกรรม เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ผู้เขียนต้องขอยกตัวอย่าง เครื่องวิทยุ เมื่อเราแกะเครื่องวิทยุ จะเห็นอุปกรณ์ชิ้นเล็กชิ้นน้อยมีอยู่ภายในเครื่องที่ช่างประกอบอุปกรณ์เหล่านั้น ทำให้เป็นระบบรับสัญญาณคลื่นเสียง โดยมีอุปกรณ์ชิ้นแรกรับสัญญาณแล้วส่งผ่านเชื่อมต่อไปยังอุปกรณ์ชิ้นอื่นๆ จนสำเร็จออกมาเป็นเสียงให้เราได้ยิน เมื่อผัสสะเจตสิกเป็นหนึ่งในเจตสิกต่างๆ ที่ประกอบในวิญญานหรือจิต ดังนั้น ผัสสะเจตสิกจึงคล้ายอุปกรณ์ตัวแรกทำหน้าที่กระทบอารมณ์ (รับสัญญาณ) แล้วส่งอารมณ์ผ่านไปยังเจตสิกอื่นๆ จนกระทั่งจิตสำเร็จการรับรู้นึกคิด พระพุทธองค์จึงตรัสกระบวนการที่มีผัสสะทำหน้าที่กระทบอารมณ์แล้วส่งผ่านไปให้เวทนาทำหน้าที่แสดงอาการสุขทุกข์ หรือแสดงอาการเป็นกลางไม่สุขไม่ทุกข์ ผู้เขียนจะนำเอา เวทนา มาตีความต่อไป

เวทนา เจตสิกชั้นรหิที่มีธรรมชาติเสวยอารมณ์คือ หมวดเวทนา มี 6 พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสูตรต้นตภาขณียว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการกระทบจนสำเร็จการเห็นรูปทางตา) โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการกระทบจนสำเร็จการได้ยินเสียงทางหู) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการกระทบจนสำเร็จการดมกลิ่นทางจมูก) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการกระทบจนสำเร็จการลิ้มรสทางลิ้น) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการ

กระทบจนสำเร็จการสัมผัสสิ่งต่างๆ ทางกาย) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากการกระทบจนสำเร็จการนึกคิดอารมณ์ทางใจ) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94) ความรู้สึก สุข ทุกข์ กลางๆ เกิดมาจากเส้นทางที่มีผัสสะกระทบอารมณ์ตามช่องทางอายตนะนั้นๆ แล้วส่งทอดอารมณ์ให้เวทนาสื่ออาการออกมา ทำให้มนุษย์เกิดค้นหาความทะยานอยากปรารถนาอยากได้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงค้นหาเป็นลำดับต่อไป

ค้นหา ธรรมชาติที่มีความทะยานอยากคือ ค้นหา มี 6 อย่าง พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสูตรต้นภาษินียว่า “รูปค้นหา (ความทะยานอยากได้รูป) สัททค้นหา (ความทะยานอยากได้เสียง) คันธค้นหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น) รสค้นหา (ความทะยานอยากได้รส) โผฏฐัพพค้นหา (ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะ) รัมมค้นหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94) ผู้เขียนขอโต้แย้งข้อความ เรื่องของค้นหาที่ได้รับการอธิบายในหนังสือชื่อว่า แก่นเดิมของพุทธปรัชญา (สมภาร พรหมทา, 2560, หน้า 163-184) ที่ผู้เขียนหนังสือเล่มดังกล่าวได้อธิบายเรื่องค้นหาประเภทภวค้นหากับวิภวค้นหาคลาดเคลื่อนเพื่อไม่ให้สับสนเปลี่ยนพื้นที่บทความนี้ ผู้เขียนขอให้ท่านเปิดอ่านหนังสือเล่มดังกล่าวด้วยตนเอง ผู้เขียนเห็นว่า ภวค้นหาที่ดี วิภวค้นหาที่ดี เกี่ยวเนื่องกับการส่งผลให้ไปเกิด กล่าวคือ ภวค้นหา หมายถึงความปรารถนาพันทุกข์ที่ประกอบด้วยสัสสตทิลกฐิของโยคีผู้เจริญรูปสมาบัติ ซึ่งภวค้นหานี้ส่งผลให้ไปเกิดเป็นพรหมในรูปภูมิ 16 ชั้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 42 หน้า 24) และวิภวค้นหา หมายถึงความปรารถนาพันทุกข์ที่ประกอบด้วยอุจเฉททิลกฐิ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 68-92 หน้า 39-47) (คือมีความเป็นผิดว่าขาดสูญจากรูปธรรมเป็นสุข) ของโยคีผู้ปฏิบัติ เห็นรูปธรรมเป็นตัวก่อสร้างทุกขจึงเจริญรูปสมาบัติ (สมถะภาวนาประเภทรูปวิราคะภาวนา เปื้อน่ายในรูปธรรม) ซึ่งวิภวค้นหานี้ส่งผลให้ไปเกิดเป็นอรุปรหมในอรุภูมิ 4 ชั้น ส่วนกามค้นหาส่งผลให้ไปเกิดในกามภูมิ 11 ชั้น มีผู้โต้แย้งว่า คนทั่วไปไม่มีภวค้นหาและวิภวค้นหา เพราะไม่ได้ปฏิบัติสมถะภาวนาเพื่อต้องการไปเกิดในพรหมโลก ซึ่งน่าจะผิด ผู้เขียนขอแย้งว่า ไม่ผิด เพราะภวค้นหา

และวิภาตณหานี้ เป็นภาวะของคนที่มีความเห็นผิดอย่างแรงกล้าที่หมกมุ่นอยู่กับความเป็นตัวตนจึงคิดออกบวชเป็นโยคีปฏิบัติจริงๆ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรว่า **อนคาริย ปพพชิต สมาน** เป็นต้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 68 หน้า 39) ให้ตรวจสอบจากพระไตรปิฎก ที่ขนิณาย ส่วนกามตัณหา เป็นภาวะของคนทั่วไปที่มีความเห็นผิดชนิดสัสสททิฏฐิอย่างอ่อนๆ จึงไม่คิดออกบวชสรูปเนื้อหว่า

- 1) ภาวตัณหาเป็นภาวะของโยคีบรรพชิตผู้ยินดีเกิดในพรหมโลก ดังข้อความที่ว่า ภว พรหมมา เป็นต้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 42 หน้า 24) คำว่า ภว จึงหมายถึง พรหม ถ้าไม่ปฏิบัติสมณะแล้วจะเป็นพรหมได้อย่างไร 2) ภาวตัณหาเป็นภาวะของโยคีบรรพชิตผู้เบื่อหน่ายอรูป (อสังขญ) ตรัสว่า รูปี อตตะา โหติ อโรโค แผลอ อตตะามีรูปยังยืน คำว่า รูปี หมายถึง อสังขญสัตตพรหมมีแต่ชีวิตนวกกลาปรูปเท่านั้น ไม่มีจิต (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 68, 78-80 หน้า 39, 41-43) วิภาตณหาเป็นภาวะของโยคีบรรพชิตผู้เบื่อหน่ายรูปตรัสว่า อจฺเณท วิณาสํ วิภวํ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 84-92 หน้า 43-47) คำว่า วิภว หมายถึง อรูปพรหมมีอากาสาณัญจายตนพรหม เป็นต้น ในประเด็นของตัณหาทั้ง 3 นี้มีพุทธประสงค์อธิบายถึงการเกิดซ้ำแล้วซ้ำอีกของสัตว์ผู้เวียนตายเวียนเกิดในวัฏฏสงสาร 31 ภูมิ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสมุทฺยสัจจนิเทศว่า โปโนพฺพวิกา ตณฺหา แปลว่า ตัณหาชักนำไปให้เกิดในภพภูมิต่างๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีกไม่จบสิ้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 10 ข้อ 400 หน้า 344) และตัณหาเกี่ยวเนื่องกับ ภาวะ ซึ่งเป็นหนึ่งใน 12 องค์ประกอบ ที่พระพุทธองค์ตรัสขยายความว่า ภาวะ คือ กามภาวะ รูปภาวะ อรูปภาวะ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 4) ที่เป็นสายทางปฏิเสธสมุปบาท

อุปาทาน ธรรมชาติที่มีความยึดมั่นมี 4 พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสูตรต้นตอภาขณียว่า กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สीलฺลพฺพอุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) อตฺตวาทูปาทาน (ความยึดมั่นในแนวคิดว่ามีอัตตาตัวตน) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 34 ข้อ 243 หน้า 94) อาจอธิบายได้ว่า กามุปาทานคือการยึดมั่นถือมั่นความเชื่อที่ว่า เหตุแห่งความสุขเกิดจากการเสพกามจนสุดโต่ง ที่ทรงเรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค เป็นเหตุให้เปทุคติ อภัย

(พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 18 ข้อ 394 หน้า 407) ธิฎฐุปาทานคือการยึดมั่นถือมั่นความเห็นที่เป็นมิจฉาทิฎฐิจำพวกอกิริยติฎฐิ เชื่อว่าการกระทำอะไรๆ ไม่เป็นกรรมส่งผล เช่น ไม่เชื่อผลของการให้ทาน เป็นต้น (ปปัญจสูทนี อฏฐกถา (บาลี) ข้อ 100 หน้า 72) สิลัพพตูปาทานคือการยึดมั่นถือมั่นความเชื่อที่ว่า การประพฤติดีเลียนแบบสุนัข เป็นต้น เพราะศรัทธาความเชื่อสัตย์ของสุนัข และเอ็นดูชอบใจพฤติกรรมของสุนัข (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 13 ข้อ 78 หน้า 80) อัตตวาทุปาทานคือการยึดมั่นถือมั่นแนวคิดว่ามีอัตตาสงอยู่ในร่างกาย เมื่อตายก็ล่องลอยออกจากร่างไปหาร่างใหม่ เหมือนกับบิณฑกยักษ์เชื่อว่า ทารกมีร่างกายทั้งตัวครบอาการ 32 เกิดในครรภ์แม่ เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ตรัสเรื่องกำเนิดมนุษย์ว่า ทารกค่อยๆ พัฒนาจากกลลกลาปรูป (Zygote) จนกระทั่งทารกมีอวัยวะครบอาการ 32 (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 15 ข้อ 235 หน้า 304)

ภาวะ ภาพเป็นสถานที่ไปเกิดและภาพที่มีกรรมเป็นเหตุให้เกิด ตรีสไว้ในวิภังคสูตรว่า ภาพมี 3 คือกามภาพ (ภาพที่เป็นกามาวจรภูมิ) รูปภาพ (ภาพที่เป็นรูปาวจรภูมิ) อรูปภาพ (ภาพที่เป็นอรูปาวจรภูมิ) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 4) และพระพุทธองค์ตรัสเพิ่มเติมไว้ในอภิธรรมปิฎก สุตตันตภาชนียว่า ภาพมี 2 คือกรรมภาพและอุปปัตติภาพ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขารกรรมที่เป็นเหตุให้ไปสู่ภาพแม้ทั้งหมดนี้เรียกว่า ‘กรรมภาพ’ ส่วนกามภาพ รูปภาพ อรูปภาพ สัณญภาพ อสัณญภาพ เนวสัณญานาสัณญภาพ เอกโวการภาพ จตุโวการภาพ และปัญจโวการภาพ เหล่านี้เรียกว่า ‘อุปปัตติภาพ’ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 35 ข้อ 243 หน้า 92) กล่าวอีกอย่าง คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า อภิสังขาร 3 ส่งผลให้เกิดในภพภูมิต่างๆ เป็นกรรมภาพ แล้วทรงชี้แจงถึงสัตว์ที่เกิดใน 31 ภูมิ ที่นอกจากภพ 3 ข้างต้น พระองค์ยังแสดงถึงสัตว์ผู้เข้าถึงภพที่มีแต่นามขันธ์ 4 เรียกว่า จตุโวการภาพ สัตว์ผู้เข้าถึงภพที่มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียว เรียกว่าเอกโวการภาพ สัตว์ผู้เข้าถึงภพที่มีขันธ์ 5 ครบ เรียกว่า ปัญจโวการภาพ และสัตว์ผู้เข้าถึงภพที่มีวิญญาณขันธ์ทั้ง 6 กันระบุดีได้ไม่แน่ชัดว่ามีสัณญาก็ไม่ใช่ หรือจะไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่ เรียกว่า เนวสัณญานาสัณญภาพ เป็นอรูปภพนี้แหละ ผู้ปฏิบัติถึงขั้นนี้ สภาวะจิตจะแผ่วเบาสงบนิ่งละ

เอียดสุดๆ จนกล่าวได้ว่าจิตมีก็ไม่ใช่จิตไม่มีก็ไม่ใช่

ชาติ ธรรมชาติที่ทำให้ฉันที่เป็นรูปกายและนามกาย ได้กำเนิดปรากฏเกิดขึ้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน วิภังคสูตรว่า ความพร้อมหยังลงสู่กำเนิดที่ทำให้ฉันปรากฏได้อย่างต่อเนื่องของเหล่าสัตว์ในหมู่สัตว์ประเภทต่างๆ นั้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 3) ผู้เขียนเห็นว่า ชาติหมายถึงอาการที่เกิดขึ้นของปฏิสนธิ วิญญาณที่เป็นอาการภาวะแฝงอยู่ในองค์ของวิญญาณ ไม่ใช่การเกิดคร่อมชาติ อย่างที่พุทธทาสภิกขุเข้าใจ มีผู้แย้งว่า ชาติ ตามบทความนี้ไม่ได้หมายรวมถึงการเกิดในชาติหน้าหรือ ผู้เขียนขอตอบว่า ไม่ใช่ คำว่า ชาติ เป็นคำรวมๆ ทั่วไป อีกทั้ง พระองค์ตรัสคำว่า ชรามรณ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา ไว้ต่อท้ายสุดแห่ง วงจรนิชชีวะก็มีพระประสงค์ให้เข้าใจว่าชาตินี้แหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ความแค้น ความตาย และทุกข์โสภเป็นต้นเป็นผล นี้เรียกว่าเป็นนัยการพูดเหตุไปหาผล เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ตรัสชาติในเชิงว่า ชาติคืออาการการเกิดเป็นทุกข์นั้น (ถ้าผู้นั้น ทำได้) อย่าเกิดอีกเลย ดังที่พระองค์ตรัสในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกขं การเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตาย ก็เป็นทุกข์ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 19 ข้อ 1081 หน้า 252)

ชรามรณะ ธรรมชาติของเหล่าสัตว์ที่มีฉันท์ 5 ปรากฏอินทรีย์ที่ถึงความแก่เฒ่าและตาย พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสัมมาทิฏฐิสูตรว่า อินทรีย์ของเหล่าสัตว์ในหมู่สัตว์ประเภทต่างๆ นั้น ผู้สูงอายุมีสังขารร่างกายร่วงโรยปรากฏความแก่หง่อมคร่ำคร่า มีฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยว่น นี้เรียกว่า ชรา และจุด ธรรมชาติเคลื่อนจากภพเก่าคือ มฤตยูความตายของเหล่าสัตว์ จากหมู่สัตว์ประเภทต่างๆ นั้น มีชีวิตินทรีย์ขาดสูญ ได้ทำกาละทอดทิ้งร่างกายที่มีฉันท์แตกทำลายให้สิ้นไป นี้เรียกว่า มรณะ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 92 หน้า 49) สัตว์ผู้เกิดรวมทั้งมนุษย์ด้วย จะมีความเหี่ยว่นเป็นต้น เป็นภาวะแฝงเร้นไม่ปรากฏในวัยเด็กทารก จนกว่าถึงวัยชราจึงจะปรากฏชัด ทำให้มนุษย์เกิดความสลดใจ เสียใจ เป็นทุกข์

โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส ธรรมชาติที่เป็นภาวะกิริยาที่เศร้าโศกเสียใจ เอาแต่ร้องไห้คร่ำครวญ เป็นทุกข์โศกโอยเจ็บกาย เจ็บใจ แค้นเคืองที่สูญเสียญาติเป็นต้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอภิธรรมปิฎก สุตตันตภาษณีย์ว่า ภาวะกิริยาที่เศร้าโศกเพราะการสูญเสียญาติเป็นต้น ภาวะเสียดายที่เสียทรัพย์ไป ภาวะระทมทุกข์จากโรคภัยป่วยไข้ ภาวะมีศีลขาด หรือภาวะฉุนเฉียวเป็นเจ้าทิฐฐิไม่ลงรอยกับใครๆ ความเศร้าโศกอย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ที่กระทบทิ่มแทงให้เสียใจจนเกิดอาการแห่งผากกรอบเกรียมภายในใจ นี้เรียกว่า โสกะ ภาวะกิริยาที่บ่นเพ้อรำไห่ พรีพ็ไรรำพันเอาแต่ร้องไห้ถึงญาติที่ตาย ภาวะบ่นเพ้อถึงทรัพย์สินที่พินาศไป ภาวะซึมเศร้าอยู่กับโรคภัยที่เบียดเบียนให้ป่วยไข้ ภาวะหงอยเหงาอยู่กับการมีศีลขาด ภาวะโกรธโกธธาเป็นเจ้าทิฐฐิไม่ยอมใคร ภาวะกิริยาพรวดพราดอย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ที่กระทบใจ นี้เรียกว่า ปริเทวะ ทุกขเวทนาที่เวทนาเสวยอารมณ์จนเป็นทุกข์เกิดจากกิริยากระทบทำให้ไม่สำราญทางกาย นี้เรียกว่า ทุกข์ ทุกขเวทนาที่เวทนาเสวยอารมณ์จนเป็นทุกข์เกิดจากกิริยากระทบทำให้ไม่สำราญทางใจ นี้เรียกว่า โทมนัส ภาวะที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เกิดความขุ่นเคืองคับแค้นที่ต้องสูญเสียญาติ ภาวะขุ่นข้องใจอยู่กับการสูญเสียโภคทรัพย์ ภาวะอดทนระอาใจอยู่กับการเผชิญกับโรคภัยเจ็บป่วยไข้ ภาวะขัดข้องใจอยู่กับการมีศีลขาดต่างพร้อย ภาวะเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบใจ นี้เรียกว่า อุปายาส (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 35 ข้อ 225 หน้า 93) กลุ่มองค์ของ ‘ชาติจนถึงโสภ...’ นี้เป็นนัยอาการที่จะปรากฏในอนาคต ร่วมกับกลุ่ม ‘วิญญานจนถึงเวทนา’ ไม่ใช่การเกิดข้ามภพข้ามชาติแต่ประการใด

3. กระบวนการตีความบทที่พระอรรถกถาจารย์ยกมาอธิบาย

พระพุทธองค์ทรงแสดงกระบวนการปฏิจจนุปบาทมี 4 แบบ คือ ทรงแสดงแต่ต้นไปถึงปลายบ้าง จากตรงกลางไปจนถึงปลายบ้าง ทรงแสดงแต่ปลายมาถึงต้นบ้าง จากกลางมาถึงต้นบ้าง ดุจการจับเถาวัลย์แห่งคนหาเถาวัลย์ 4 คน ตัวอย่าง คนหาเถาวัลย์ 4 คน คนหนึ่งพบโคนเถาวัลย์ก่อน ก็ตัดที่โคนแล้วสาวเอาไปจนหมด นำไปใช้งาน เช่นกับพระองค์ทรงแสดงปฏิจจนุปบาทตั้งแต่ต้นไปจนถึง

ปลายว่า ภิกษุ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี . . . เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะจึงมี (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 402 หน้า 435) อีกคนหนึ่งพบตอน กลางเถาว์ลัยก่อน แล้วสาวเอาส่วนบนเท่านั้นนำไปใช้งานได้ เช่นกับพระองค์ทรง แสดงปฏิจจสมุปบาทจากตรงกลางไปถึงปลายว่า เมื่อกুমารนั้นเปล็ดเปล็นบนถึง ติดใจเวทนานั้นอยู่ ความเปล็ดเปล็นก็เกิดขึ้น ความเปล็ดเปล็นในเวทนาทั้งหลาย อันใด อันนั้นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เขา เพราะภพเป็น ปัจจัย ชาติจึงมีแก่เขา (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 409 หน้า 445) อีกคน หนึ่งพบปลายเถาว์ลัยก่อน จึงจับที่ปลาย และสาวเอาไปจนหมดถึงโคน นำไปใช้งาน เช่นกับพระองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทเริ่มที่ปลายไปจนถึงต้นว่า “ก็คำที่เรา กล่าวไว้ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี นี่แน่ะภิกษุ หรือว่าในเรื่องนี้ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ไข่มุข มันเป็นอย่างไรร . . . ก็คำที่เรา กล่าวไว้ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี นี่แน่ะภิกษุ หรือว่าในเรื่องนี้ เพราะอวิชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี ไข่มุข มันเป็นอย่างไร” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 403 หน้า 436) อีกคนหนึ่งพบตรงกลางเถาว์ลัยก่อน เขาก็ตัดตรงกลางแล้วสาวลง ไปส่วนล่างจนถึงโคนนำไปใช้งาน เช่นกับพระองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทเริ่มแต่ **ตรงกลางไปจนถึงต้นว่า** “ภิกษุ อาหาร 4 นี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด . . . ตัณหา มีอะไรเป็นต้นเหตุ เวทนา . . . ผัสสะ . . . สฬายตนะ . . . นามรูป . . . วิญญาน . . . สังขาร มีอะไรเป็นต้นเหตุ . . . สังขารมีอวิชาเป็นต้นเหตุ . . . มีอวิชาเป็นแดนเกิด” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 11 หน้า 18-19)

พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาปฏิจจสมุปบาทว่า ตนเองมีความฉงนงวญว่า “ไปสอนตามแบบวิสุทธิมรรคว่า สังขารมี 3 คือ อปฺปญฺหา ภิสังขาร ปุญฺญาภิสังขาร อาเนญฺหาภิสังขาร แต่พวกเราในโรงเรียนสอนธรรมนี้ ไม่สอนกัน แต่ว่าในบาลีพุทธภาษิตแท้ๆ (ในวิภังคสูตร) นั้นมีว่า “กายสังขาร วจิสังขาร มโนสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาน” (กองตำราคณะธรรมทาน, 2561, หน้า 65-66) ข้อความนี้ พุทธทาสภิกขุปฏิเสธอรรถาจารย์ แต่พุทธทาสภิกขุ

เองอาจพลั้งเผลอ เพราะแรกอ้าง ‘จิตตสังขาร’ ลงท้ายว่า ‘มโนสังขาร’ ความจริง พระองค์ก็ตรัส อပ္ปัญญากิสังขาร ปุญญากิสังขาร อาเนญซากิสังขาร ไว้ในปริวรรตสูตรว่า ภิกษุนั้นก็ปรับปรุงแต่งปุญญากิสังขาร อပ္ปัญญากิสังขาร และอาเนญซากิสังขาร เพราะกำจัดอวิชชาได้ เพราะมีวิชาเกิดขึ้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 50 หน้า 46) ข้อความนี้อยู่ในสยุตนิกายเล่มเดียวกัน แต่พุทธทาสภิกขุข้ามเลยไปสู่อื่นยกเอาสูตรที่ลงตามความคิดตนโดยอ้างว่าพระพุทธรองค์ไม่ได้ตรัสปุญญากิสังขารเป็นต้น

พุทธทาสภิกขุกล่าวเพิ่มเติมเรื่องชาติกับปฏิสนธิว่า

ที่นี้พวกที่อธิบายปฏิจสมุปบาทอย่างคร่อมชาติ แม้วิสุทธิมรรคนี้ก็เหมือนกันอธิบายเลยเกิดเป็น ปฏิสนธิวิญญาณ เพราะไม่เข้าใจว่าถ้าอธิบายเป็นวิญญาณ 6 แล้วมันจะได้เรื่องได้อย่างไร เพราะผู้อธิบายเชื่อว่า “เกิดใหม่” กัน ตรงนี้เลยอธิบายคำว่าวิญญาณนี้ เป็นปฏิสนธิวิญญาณ มันก็เลยเกิดไปคนละเรื่องคนละสายไปเลย. . .นี้มันมีปัญหาก็ทำให้เกิดความเข้าใจยาก. . .ที่พูดว่าชาติความเกิดนี้ มันคือความเกิดแห่งตัวกูซึ่งเป็นเพียงความรู้สึก ไม่ใช่การเกิดจากท้องแม่ (กองตำราคณะธรรมทาน, 2561, หน้า 65-66)

ในประเด็นนี้พุทธทาสภิกขุไม่ได้อธิบายว่าทำไมจึงใช้ปฏิสนธิวิญญาณในการอธิบายปฏิจสมุปบาทไม่ได้ เพราะมีแนวคิดเรื่องปฏิสนธิอยู่ในพระไตรปิฎก เช่น พระสารีบุตรอธิบายชี้แจงไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่าภพมี 2 อย่าง คือ กรรมภพ กับอุปัตติภพ กล่าวคือ กรรมในชาติภพอดีต มีความหลงเป็นอวิชชา มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร มีความติดใจเป็นตัณหา มีความยึดมั่นเป็นอุปาทาน มีเจตนาเป็นภพ ธรรม 5 ประการนี้ เป็นปัจจัยให้แก่ปฏิสนธิในภพปัจจุบันนี้ ปฏิสนธิคือวิญญาณ ในภพปัจจุบันนี้ มีธรรม 5 ประการ คือ นามรูปที่ผัสด้วยในครุภพมารดา แล้วพัฒนาอวัยวะช่องทางสื่อสารมีจักขุปสาทเป็นต้นเป็นอายตนะ

ช่องทางให้เกิดกิจกรรม ผัสสรับการกระทบของกิจกรรม ส่งผ่านให้เวทนาเสวยอารมณ์แสดงออกเป็นสุข ทุกข์ ธรรม 5 ประการนี้ เกิดอุปตติภพในภพปัจจุบัน ฯลฯ พระโยคาวจรพิจารณารู้ใคร่ครวญให้เห็น ให้รู้ชัด แจ่มแจ้ง เรื่องสังเขป 4 กาล 3 สนธิ 3 ด้วยอาการ 20 นี้ ด้วยประการดังนี้ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 31 ข้อ 47 หน้า 55)

การพูดเหมารวมว่าบรรดาอาจารย์พูดถึงการเกิดข้ามภพชาตินั้นไม่ถูกเลย การนำปฏิจสมุปบาทมาโต้แย้ง อย่างพื้นๆ ธรรมดาไม่ได้ เพราะพระพุทธรองค์แสดงนัยต่างๆ ไว้อย่างลึกซึ้งมีนัยที่วิจิตรมากมาย อยู่ที่ว่าพระองค์กำลังตรัสถึงนัยไหน ผู้มีปัญญาควรใคร่ครวญจงรูปฏิจสมุปบาทซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนเห็นนัยที่ซ่อนเร้นอยู่ในนับได้หลายร้อยนัย หลายพันนัย หลายหมื่นนัย ผู้รู้น้อยคิดว่ามีเพียงนัยเดียว ถ้าจะเปรียบก็คล้ายโศลกธรรมที่ซ่อนนัยแฝงไว้ ซึ่งขึ้นอยู่กับการตีความของผู้มีปัญญาเท่านั้น

พุทธทาสภิกขุยังกล่าวต่อไปว่า

คำว่า ภพ ว่า ชาติ ในลักษณะอย่างนี้ มันเป็นภาษาธรรม ภาษาธรรมของผู้รู้ธรรม ไม่ใช่ภาษาชาวบ้าน ถ้าเป็นภาษาชาวบ้าน ต้องรอตายแล้วไปเกิดใหม่จึงจะมีภพมีชาติ แล้วก็มิตีเดียวเท่านั้น เพราะคนเราเกิดมา ที่เดียวแล้วก็ตายเข้าโลงไปแล้ว จึงจะมีภพมีชาติใหม่อีก เดียวนี้ภพหรือชาติในภาษาธรรมมีวันหนึ่งหลายหน คือ เกิดตัวกูของกูหนึ่ง ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนหนึ่ง แล้วเดือนหนึ่งก็ได้หลายร้อยหน ปีหนึ่งก็มีหลายพันหน หลายพันภพชาติ แล้วตลอดชาตินี้ ก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ ฉะนั้นเราจะต้องรู้จัก สิ่งที่เราเรียกว่าภพว่า ชาติ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน วันหนึ่งหลาย ๆ หนนี้ (กองตำราคณะธรรมทาน, 2561, หน้า 71)

คำอธิบายดังกล่าวดูจะมีความคลาดเคลื่อนเพราะพระพุทธรองค์ตรัสในวิภังคสูตรว่า “ภพ มีเท่าไร ภพมี 3 ประการนี้ คือ กามภพ (ภพที่เป็นกามวจร) รูปภพ (ภพที่เป็นรูปวจร) อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปวจร) นี้เรียกว่า ภพ และ ชาติ เป็นอย่างไร คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้นธัมม ความได้อายตนะ ในหมูสัตว์นั้นๆ ของ

เหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า ชาติ” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 2) พระบาลีนี้ ผู้เขียนไม่เห็นมีบทไหนที่จะแปลว่า ‘ตัวกู ของกู’ ได้เลยแม้สักคำ และพระบาลีอธิบายชาติ เมื่อตีความให้เป็นภาษาธรรมดาตามแบบฉบับพุทธทาสภิกขุ อีก เช่นคำว่า ‘**ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง**’ ตีความเป็นภาษาธรรมดาว่า ‘เกิดตัวกูของกูหนึ่ง ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนึ่ง’ ‘**ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ**’ ตีความเป็นภาษาธรรมดาว่า ‘เกิดตัวกูของกูเดือนหนึ่งก็มีได้หลายร้อยหน’ ‘**ความปรากฏแห่งขั้น**’ ตีความเป็นภาษาธรรมดาว่า ‘เกิดตัวกูของกูปีหนึ่งก็มีหลายพันหน หลายพันภพชาติ’ ‘**ความได้อยู่ตนะ ในหมู่มสัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ**’ ตีความเป็นภาษาธรรมดาว่า ‘เกิดตัวกูของกูตลอดชาตินี้ ก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ’ ก็ยากจะเข้าใจได้ เพราะเป็นการตีความเป็นภาษาธรรมดาตามแบบฉบับพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุยังพูดเสริมอีกว่า “ทีนี้มีผู้อธิบายกันเสียใหม่ โดยให้ปฏิเสธสมุปบาทสายเดียวพร้อม 3 ชาติ แล้วให้เนื่องเป็นคนๆ เดียวกัน . . . เมื่อสอนปฏิเสธสมุปบาทอย่างนี้ มันกลายเป็นสอนเรื่องอัตตา กลายเป็นสอนว่ามีอัตตาตัวตน สัตว์บุคคล เวียนว่ายในสังสารวัฏฏ์เหมือนกับมัจฉาปฏิสนธิของภิกษุชื่อ สาคิเกวัญญบุตร” (กองตำราคณะธรรมทาน, 2561, หน้า 65-66) ผู้เขียนไปสืบค้นพระสูตรที่พุทธทาสภิกขุอ้างถึงนั้น คือ มหาตัมหาสังขยสูตร สูตรนี้กล่าวถึง สาคิเกวัญญบุตร พูดถึงวิญญานที่เป็นอัตตาตัวตน แต่ความเป็นจริง สาคิเกวัญญบุตรไม่ได้หมายถึงปฏิเสธจิตแต่ประการใด ผู้เขียนจะยกคำของสาคิเกวัญญบุตรโต้ตอบกับพระพุทธรองค์ ซึ่งสาคิเกวัญญบุตรทูลแนวคิดของตนว่า “วิญญานนี้แลมิใช่อน ท่องเที่ยวไป เล่นไป” พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า “สาคิ วิญญานนั้นเป็นอย่างไร” สาคิตอบว่า “สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในทีนั้นๆ เป็นวิญญาน พระเจ้าข้า” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 398 หน้า 256) คำว่าวิญญาน ที่สาคิพูดถึงหมายถึงอัตตาที่เมื่อคนตาย แต่อัตตาไม่ตาย อัตตานี้ออกจากร่างที่ตายล่องลอยไปแสวงหาที่เกิดเพื่อเข้าไปสิงในร่างใหม่นั้นๆ ผู้เขียนจึงขอโต้แย้งพุทธทาสภิกขุว่าวิญญานที่สาคิอ้างถึงนั้นไม่ใช่ปฏิเสธวิญญานแต่ประการใด

ตามหลักพุทธเถรวาทชี้ให้เห็นว่าเมื่อจุติจิตที่ทำหน้าที่ตายแล้วก็ดับไป ทันทีที่จุติดับ ปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้นมาทำหน้าที่เกิดทันทีที่จุติจิตนั้นดับไปไม่มีการล่องลอยออกไป สภาวะที่มีการเกิดดับเช่นนี้จึงเป็นอนัตตาไม่ได้คงที่ตายตัวอย่างสาติพุต พุทธทาสภิกขุกลับตีความวิญญาณ ‘ภาษาธรรม’ ทักทักเอาไว้ว่าวิญญาณที่สาติพุตถึงนั้น คือปฏิสนธิวิญญาณตามคำของพระพุทธโฆสะ มีผู้แย้งว่า “พุทธทาสภิกขุไม่ได้พูดถึงปฏิสนธิวิญญาณ” ผู้เขียนขอแย้งว่า ไม่จริง พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงเรื่องปฏิสนธิวิญญาณจริงๆ ว่า “ตั้งเรื่องของภิกษุสาติแก้วภูบุตร . . . ปฏิสนธิวิญญาณชนิดที่เป็นตัวตน . . . คำว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” เพิ่งมีใช้ในหนังสือขึ้นหลัง . . . เป็นกาฝากของพระพุทธศาสนา” (กองตำราคณะธรรมทาน, 2561, หน้า 35) สาเหตุที่พุทธทาสภิกขุพูดเช่นนี้ อาจเกิดจากพุทธทาสภิกขุตีความไปไม่ถึงนัยที่แฝงอยู่ในคำว่า มโนวิญญาณ ที่หมายรวมเอาปฏิสนธิวิญญาณเข้าด้วย และมีอคติประสงค์โต้แย้งพระพุทธโฆสะ แต่พุทธทาสภิกขุกลับไม่รู้เลยว่า เมื่อนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญพุทธศาสตร์กล่าวถึงปฏิสนธิจิตครั้งใด เป็นที่รู้กันว่าจิตนั้นเกิดขึ้นมาทำหน้าที่เกิด พอเสร็จหน้าที่จบแล้วก็ดับไป ไม่ได้คงอยู่ ไม่ใช่ตัวตนแม้แต่ประการใด

ผู้เขียนจึงวิเคราะห์ว่าสาติภิกษุมีความเห็นผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิคิดว่ารูป เวทนา สัญญา สังขารเหล่านี้ ดับไปตายในภพนั้นๆ นั้นเอง แต่วิญญาณเป็นตัวอัตตมาไม่ตายยังท่องเที่ยวไป จากโลกนี้ไปโลกอื่น เวียนว่ายในภพภูมิต่างๆ จากภพนั้นไปภพนี้ จากภพนั้นไปภพโน้น แนวคิดนี้ตรงกับคัมภีร์ภควัทคีตา ตอนที่ฤๅษเฐณอธิบายให้อรชุนฟังว่า ตัวอาตมมันเป็นสิ่งไม่ตาย สิ่งอยู่ในร่างกาย ร่างกายนี้เปรียบเหมือนเสื้อผ้า เมื่อเสื้อผ้าเก่าชำรุดขาดเสียหาย คนก็หาเสื้อผ้าตัวใหม่มาใส่ เช่นเดียวกับคนตาย มีตัวอาตมมันออกจากร่างกายเก่าไปหาร่างกายใหม่เพื่อใช้ร่างกายใหม่นั้น เป็นที่สังสทิท (Radhakrishnan & Moore, 1953, p. 108) เพราะเหตุนี้ สาติภิกษุจึงทูลว่า “วิญญาณนั้นนั้นแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป เล่นไป” พระองค์ตรัสปรับแนวคิดที่ถูกต้องให้สาติใหม่ว่า “เมื่อมีเหตุปัจจัย การเกิดวิญญาณจึงอุบัติขึ้น เว้นจากเหตุปัจจัย การเกิดวิญญาณก็ย่อมไม่มี” สาติ รู้จักชั้น 5 แต่ขาดความเข้าใจว่า ชั้น 5 เหล่านี้ แต่ละชั้นจะเป็นเหตุอิงอาศัยกันและกันเกิด ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ พระองค์

จึงยกตัวอย่างว่า วิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยปัจจัยใดๆ ก็ให้นับ ‘วิญญาณ’ ตามปัจจัยนั้นๆ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ก็นับว่า ‘จักขุวิญญาณ’ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 12 ข้อ 398 หน้า 256) ในพุทธดำรัสนี้ จักขุพระองค์ทรงหมายเอาจักขุประสาท และรูปารมณฺ์ และทรงหมายเอาารมณฺ์ที่เป็นสีต่างๆ เมื่อจักขุประสาทกับสีต่างๆ คือเหตุปัจจัย ทำให้ ‘วิญญาณ’ เกิด พระองค์มีพุทธประสงค์ให้เรียกวินญาณนั้นตามชื่อของเหตุที่ทำให้เกิดว่า ‘จักขุวิญญาณ’ สรุปได้ว่าพระพุทธองค์ตรัสวิญญาณ 6 มีจักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำหน้าที่เห็นเป็นต้น เพราะมีเหตุปัจจัยคือจักขุประสาทและรูปารมณฺ์เป็นต้น เช่นเดียวกัน ในกลุ่มมโนวิญญาณก็เกิดขึ้นทำหน้าที่หลายอย่างเช่น วิญญาณที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิเกิดเป็นต้น เพราะมีเหตุปัจจัยคือกรรม วิญญาณ และมรณาสันนารมณฺ์ เมื่อตายจุดติดก็มี ‘วิญญาณ’ เกิดเชื่อมต่อ (เชื่อมต่อ บาลีว่า สนธิ) ทันทิ ติดเนื่องไม่มีระหว่าง (ติดเนื่อง บาลีว่า ปฏิ) จึงเรียกวินญาณที่ทำหน้าที่เกิดให้ชื่อตามเหตุปัจจัยว่า ‘ปฏิสนธิวิญญาณ’

หากว่าพุทธทาสตีความภาษาธรรมเจาะจงว่า วิญญาณ แต่พุทธทาสภิกขุ เน้นแต่วิญญาณ 6 การปฏิเสธวิญญาณในส่วนที่ทำให้หน้าที่เกิดเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณที่เป็นผลของสังขารอดีตเหตุ จะขัดกับพุทธพจน์ที่ตรัสถึงวิญญาณที่ทำหน้าที่เกิด (แม้พระพุทธองค์ไม่ได้ใช้คำว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ตรงๆ ก็ตาม เพราะพระองค์ตรัสถึงวิญญาณที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิหรือเชื่อมต่อภพชาติไว้ในนครสูตรว่า เราได้ดำริว่า วิญญาณนี้้องอาศัยนามรูปไม่หลีกหนีจากกัน ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สัตว์จึงเกิด แก่ ตาย จุด และอุบัติ กล่าวคือ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ ด้วยประการฉะนี้ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 65 หน้า 58) ในคำว่า ‘วิญญาณนี้้องอาศัยนามรูปไม่หลีกหนีจากกัน’ วิญญาณ คือ ปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับคำท้ายที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ‘สัตว์จึงเกิด แก่ ตาย จุด และอุบัติ’ ก็คำว่า เกิด คำว่า อุบัติ เป็นความหมายของปฏิสนธินั่นเอง และเท่ากับว่าพระองค์ได้ตรัสการเวียนว่ายตายเกิดไว้ด้วย

พุทธทาสภิกขุได้แย้งว่า “อธิบายอย่างนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทที่คร่อมไว้ถึง 3 ชาติ ในวงจรเดียวสายเดียว กินเวลา 3 ชาติ ลองคิดดู” นี่นับว่าพุทธทาสคิดเพียงผิวเผิน ความเป็นจริงแล้วนักวิชาการพุทธศาสตร์อธิบายเพียง 2 ชาติเท่านั้น เพื่อให้เห็นถึงอดีตชาติว่าคนเราไม่ได้เกิดมาลอยๆ เพราะคนเกิดในปัจจุบันได้ต้องอาศัยอดีตเหตุเสมอ นับเป็นชาติที่ 1 พอถึงองค์ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นปัจจุบันเหตุพระพุทธร่องค์ทรงแจกภพเป็นสอง คือ กรรมภพ กับอุปบัติภพ เพื่อให้รู้ว่าการกระทำกรรมในภพนี้แล้ว จะส่งผลให้เกิดในชาติต่อไปเรียกว่า กรรมภพ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอิทธิธรรมปิฎกสูตรต้นตภาขณียว่า “บรรดาภพทั้ง 2 นั้น **กรรมภพ** เป็นไฉน ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญยาภิสังขาร นี้เรียกว่า กรรมภพ กรรมที่เป็นเหตุให้ไปสู่ภพแม้ทั้งหมดเรียกว่า กรรมภพ” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 35 ข้อ 234 หน้า 92) ส่วนอุปบัติภพแสดงให้เห็นว่าชาติภพที่จะไปเกิดในอนาคตมีอะไรบ้าง และจัดสงเคราะห์เข้ากับชาติที่เป็นอนาคต ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอิทธิธรรมปิฎกสูตรต้นตภาขณียว่า “**อุปบัติภพ** เป็นไฉน กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัณฺญาภพ อสัณฺญาภพ เนวสัณฺญานาสัณฺญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปบัติภพ” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 35 ข้อ 234 หน้า 92) พระดำรัสนี้ยืนยันได้ชัดเจนว่า นี่เป็นชาติที่ 2 คนจะต้องเกิดในปัจจุบัน และจะต้องเกิดในอนาคต กล่าวคือ ชาติ ชรามรณะ เป็นอนาคตผลก็จริง แต่เป็นสภาพที่แฝงทำให้องค์ 5 คือ ‘วิญญานจนถึงเวทนา’ ต้องเกิด แก่ ตาย เป็นไปตามองค์ชาติชรา มรณะ องค์ 5 เหล่านี้จึงเป็นอนาคตผล พระสารีบุตรให้เหตุผลแทนพระพุทธร่องค์ไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า วิญญานเป็นปฏิสนธิวิญญานในอนาคต นามรูปจะก้าวลงสู่ครรภ์แม่ในอนาคต อายตนะมีปสาทตาเป็นต้นเป็นช่องทางสื่อสารในอนาคต ผัสสะกระทบอารมณ์ของกิจกรรมในอนาคต เวทนาเสวยอารมณ์ของกิจกรรมในอนาคต สภาวะธรรม 5 นี้ คือผลปัจจุบันจะกลายเป็นผลอดีตภพ เมื่อจะส่งผลให้เกิดอุปบัติในอนาคตภพ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 31 ข้อ 98 หน้า 76-77) สรุปได้ว่า ปัจจุบันชาติ คือ ปัจจุบันผล 5 คือ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา แสดงอาการเกิด แก่ ตาย จึงสงเคราะห์ชาติ ชรา มรณะ เป็นปัจจุบันผลด้วย อนาคตชาติ คือ

เมื่อกล่าวถึงผู้อาศัยที่เป็นอนาคตผล หมายถึง ชาติ ชรา มรณะ ทำให้ปัจจุบันผล 5 เกิด แก่ ตาย จึงสงเคราะห์ปัจจุบันผล 5 เข้าเป็นอนาคตผลตามชาติ ชรา มรณะ ด้วย จากคำอธิบายนี้ผู้เขียนตีความได้ว่า มีเพียง 2 ชาติเท่านั้น

4. การตีความปฏิจสุมุปาทโดยนัยความสัมพันธ์ด้านเหตุและผลและกาลเป็นต้น

โครงสร้างปฏิจสุมุปาทนี้ พระพุทธองค์ตรัสสภาวะของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ไว้ท้ายสุด เมื่อโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เหล่านี้ เกิดขึ้นมียุได้เพราะอาสวะเกิดขึ้น อาสวะนี้แหละเป็นเหตุพื้นฐานของอวิชชา (สมโมหวิโนทนีอัฐฎก (บาลี) ข้อ 225 หน้า 129) อวิชชาจึงเกิดขึ้นเป็นปัจจัยเหตุหวัชบวนวงจรปฏิจสุมุปาทอิงอาศัยเหตุ/ผลให้เกิดรูปนามหรือขันธ์ 5 เพราะความเป็นไปของรูปนามหรือขันธ์ 5 หมุนเวียนเปลี่ยนไปต้องตกอยู่ในอำนาจของอวิชชาที่คอยปิดกั้นไม่ให้เราออกไปจากวิญญูสงสารนี้ รูปนามหรือขันธ์ 5 จึงมีอวิชชาเป็นเหตุสำคัญที่เรียกว่า วิญญูศีระชะ เช่นคนต้องมีศีระชะ คนเราจึงทำกิจกรรมต่างๆ ตามที่ค้นหาปรารถนาที่มีอวิชชาปิดหูปิดตาให้เราทำกิจกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ค้นหาจึงเป็นเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นแรงจูงใจทำให้คนเราวนเวียนอยู่ในวิญญูสงสารนี้เช่นกัน ดังนั้น วงจรปฏิจสุมุปาทที่มีองค์ 12 จึงมีอวิชชาเป็นหัวหนามีอำนาจทำให้วิญญูสงสารไม่ปรากฏเบื้องต้นเบื้องปลายเหมือนวงกลมไร้รอยต่อ เหตุนี้เองพระพุทธองค์แสดงอวิชชากับต้นหาว่าเป็นมูลรากของการสืบต่อในวงจรปฏิจสุมุปาท ที่เรียกว่า ภาวจักร คือ ภาวจักรเริ่มที่อวิชชาไล่ไปจนจบที่เวทนา อวิชชาจึงเป็นมูลรากในส่วนเบื้องต้น เรียกว่า ปุพพัตถภาวจักร และภาวจักรเริ่มที่ค้นหาไล่ไปจนจบที่ชรามรณะ เป็นที่สุด ต้นหาจึงเป็นมูลรากในส่วนเบื้องปลาย เรียกว่า อปรินตภาวจักร ทั้งนี้ พระพุทธองค์ตรัสภาวจักรแรกให้เหมาะกับบุคคลผู้มีทิวฐิจริตที่มีอวิชชาเป็นตัวนำไปสู่สังสารวัฏ เพื่อเป็นการถอนอุจเฉททิวฐิจริตให้แก่คนประเภทนี้ และพระองค์ตรัสภาวจักรแรกนี้ระบุชี้ให้เห็นถึงการอิงอาศัยกันของเหตุผลในกำเนิดสัตว์ผู้เกิดด้วยปฏิสนธิประเภทคัพภเสยยกสัตว์ ด้วยการแจกแจงกำเนิดทารกในครรภ์มารดา

พัฒนาการเริ่มจากกลลกลารูป (Zygote) เจริญเติบโตเป็นไปตามลำดับ ส่วน
 ภาวจักรหลัง พระพุทธองค์ตรัสให้เหมาะกับบุคคลผู้มีต้นทางจิตที่มีต้นหาเป็นต้นนำ
 ไปสู่สังสารวัฏ เพื่อเป็นการถอนสัสสตทิฐิให้แก่คนประเภทนี้ และพระองค์ตรัส
 ภาวจักรหลังนี้ ระบุชี้ให้เห็นถึงความแก่และความตายให้ปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดด้วย
 ปฏิสนธิประเภทโอปปาติกสัตว์ ที่เกิดผุดโตขึ้นทันที ด้วยการแจกแจงเรื่องของ
 ความแก่ความตายที่ไม่เคยปรากฏให้สัตว์เหล่านี้ให้รู้ได้เห็นทำให้โอปปาติกสัตว์ได้
 เกิดความสลดสังเวชใจ (สมโมหวิโนทนีอรรถกถา (บาลี) ข้อ 242 หน้า 115)

แผนภาพการจำแนกปฏิจสมุปบาทโดยโครงสร้างนัยต่าง ๆ										
เหตุ-ผล กาล (อัครา) ๑ องค์ ๑๒ ประเภท (ชาการ) ๒๐ การสืบต่อ (สนธิ) ๑ หมวด (สังเขป) ๔ วัฏฏะ ๑ มูล ๒										
เหตุผล	กาล ๑	องค์ ๑๒	ชาการ ๒๐	สนธิ ๑	สังเขป ๔	กิลเลสฏ ๑	กัมมวัฏ ๒	ปฏักวัฏ ๔	มูล ๒	กวจักร ๒
เป็นเหตุ อย่างเดียว องประกอบที่เป็นเหตุได้ทั้งอง ๑๐ องประกอบที่เป็นผลและเหตุได้ทั้งอง ๑๐	อดีตกาล ๒	๑. อริยา ๒. สังขาร	อดีตเหตุ ๕	เหตุ ↑ สนธิที่ ๑ ผล	ที่ ๑	อริยา	สังขาร		อริยา (เป็นเหตุ ป่าให้ถึง เวกนา)	ปฏัก กวจักร ๗
	ปัจจุบันกาล ๘	๓. วิญญาณ ๔. นามรูป ๕. สฬายตนะ ๖. ผัสสะ ๗. เวกนา ๘. ตัณหา	ปัจจุบัน ผล ๕		ที่ ๒			วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวกนา		
		๙. อุปาทาน ๑๐. กวะ ๑๑. กัมมกวะ	ปัจจุบัน เหตุ ๕ (+๑, ๒)	ผล ↑ สนธิที่ ๒ เหตุ	ที่ ๓	ตัณหา อุปาทาน	กัมมกวะ		ตัณหา (เป็นเหตุ ป่าให้ถึง ชรา มรณะ)	อุปรัตน กวจักร ๕
		๑๒. ขรามรณะ	อนาคต ผล ๕ (+๑, ๒)	เหตุ ↑ สนธิที่ ๓ ผล	ที่ ๔			อุปัตติกวะ ชาติ ชรา		
เป็นผลได้ อย่างเดียว	อนาคตกาล ๒	๑๓. ชาติ ๑๔. ขรามรณะ	อนาคต ผล ๕ (+๑, ๒)							

ภาพที่ 1 ตารางแสดงนัยโครงสร้างปฏิจสมุปบาทโดยสรุป

อธิบายแผนภาพดังนี้ ปฏิจสมุปบาท **ว่าโดยเหตุและผล** องค์ 1 คือ อริยา เป็นเหตุอย่างเดียว องค์ 10 ตั้งแต่สังขารถึงชาติเป็นผลและเหตุได้ทั้งสอง องค์ 1 คือ ขรามรณะเป็นผลได้อย่างเดียว **ว่าโดยกาล** 3 องค์ 2 คือ อริยา สังขาร เป็นอดีตกาล องค์ 8 คือ วิญญาณจนถึงกัมมกวะ เป็นปัจจุบันกาล องค์ 2 คือ อุปัตติกวะ กับชาติ (นับเป็น 1) และขรามรณะเป็นอนาคตกาล **ว่าโดยองค์** 12 องค์ 12 คือ องค์อริยาจนถึงองค์ขรามรณะ **ว่าโดยอาการ** 20 องค์ 5 คือ อริยา สังขาร และ (นับสงเคราะห์) ตัณหา อุปาทาน กัมมกวะ เป็นอดีตเหตุ องค์ 5 คือ วิญญาณ

นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นปัจจุบันผล องค์ 5 คือ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ และ (นับสังเคราะห์) อวิชชา สังขาร เป็นปัจจุบันเหตุ องค์ 5 คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นอนาคตผล เหตุที่ไม่นับ ขาติ ชรามรณะ ตรงๆ เพราะชาติชรามรณะเป็นอาการแฝงเมื่อเรานับเอาองค์ 5 เหล่านี้ก็เท่ากับนับเอาชาติชรามรณะร่วมเข้าด้วย **ว่าโดยสนธิ 3** องค์สังขารกับองค์วิญญาณ นับเป็นสนธิที่ 1 เชื่อมต่อระหว่างอดีตเหตุเข้ากับปัจจุบันผล องค์เวทนาจับองค์ตัณหา นับเป็นสนธิที่ 2 เชื่อมต่อระหว่างปัจจุบันผลเข้ากับปัจจุบันเหตุ องค์ภาวะ (อุปัตติภาวะ) กับองค์ชาติ นับเป็นสนธิที่ 3 เชื่อมต่อระหว่างปัจจุบันเหตุเข้ากับอนาคตผล **ว่าโดยสังเขป 4** องค์ 2 คือ อวิชชา สังขาร จัดเป็นอดีตเหตุหมวดที่ 1 องค์ 5 คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา จัดเป็นปัจจุบันผลหมวดที่ 2 องค์ 3 คือ ตัณหา อุปาทาน ภาวะ จัดเป็นปัจจุบันเหตุหมวดที่ 3 องค์ 2 คือ ขาติ ชรามรณะ และสังเคราะห์รวมเอา โสกะปริเวททุกขโทมนัสอุปายาสเข้าด้วย จัดเป็นอนาคตผลหมวดที่ 4 **ว่าโดยสังสารวัฏ 3** องค์อวิชชาจับองค์ตัณหาอุปาทานเป็นวัฏฏะที่ 1 จัดเป็นกิเลสวัฏฏ์ องค์สังขารกับองค์กัมมภาวะเป็นวัฏฏะที่ 2 จัดเป็นกัมมวัฏฏ์ องค์วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนาจับองค์อุปัตติภาวะ ขาติ ชราเป็นวัฏฏะที่ 3 จัดเป็นวิปากวัฏฏ์ **ว่าโดยมูล 2** องค์อวิชชาเป็นมูลที่ 1 องค์ตัณหาเป็นมูลที่ 2 **ว่าโดยภวจักร 2** องค์ 7 คือ อวิชชาจนถึงเวทนาเป็นปุพพัตตภวจักร องค์ 5 คือ ตัณหาจนถึงชรามรณะเป็นอปปรัตตภวจักร

4.1 อธิบายโครงสร้างปฏิจจสมุปบาท นัยว่าด้วยอาการ 20

อาการ 20 นี้ คือ **อดีตเหตุ 5** เดิมทีพระพุทธองค์ตรัสอดีตเหตุไว้เพียง 2 องค์ คือ อวิชชา สังขาร แต่เพราะบุคคลผู้เฝ้าเฝ้าเกิดความสะดุ้งกลัวจนเกิดการยึดมั่น ภพจึงมีแก่บุคคลนั้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฉะนั้น พระองค์ทรงจัดเอา ตัณหา อุปาทาน และภพเข้าร่วมด้วย โดยที่พระสารีบุตรให้เหตุผลไว้ในปฏิสัมภิทามรรคสรุปว่า โมหะในกรรมอดีตภพ กลายเป็นอวิชชา การทำกิจกรรมเป็นสังขาร ความติดใจเป็นตัณหา การยึดมั่นเป็นอุปาทาน เจตนาเป็นภพ สภาวะธรรมทั้ง 5 นี้

ร่วมเข้าเป็นอดีตเหตุ **ปัจจุบันผล 5** องค์วิญญาน จนถึงองค์เวทนา ซึ่งพระสารีบุตรให้เหตุผลว่า ในอุปบัติตถกัปนี้ วิญญานเป็นปฏิสนธิวิญญาน นามรูปก้าวลงสู่ครรภ์แม่อายตนะมีปสาทตาเป็นต้นเป็นช่องทางสื่อสาร ผัสสะกระทบอารมณ์ของกิจกรรมเวทนาเสวยอารมณ์ของกิจกรรม สภาวธรรมทั้ง 5 นี้ เป็นผลที่ได้รับจากกรรมที่เคยทำมาในอดีตทำให้อุบัติในภพนี้เป็นปัจจุบันผล **ปัจจุบันเหตุ 5** องค์คตัญหา อุปาทาน และภพ เมื่อรูปนามหรือขันธ 5 ถือกำเนิดในภพนี้แล้ว สังขารอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งภพนั้น อีกทั้งอวิชชาคอยแอบแฝงคตัญหา และอุปาทานนั้น เป็นเหตุให้คนหลงทำกรรมจึงรวมเข้าเป็นปัจจุบันเหตุ **อนาคตผล 5** องค์ชาติ ชรามรณะ เป็นอนาคตผลก็จริง แต่เป็นสภาพที่แฝงทำให้ องค์แห่งวิญญานจนถึงเวทนาทั้ง 5 ต้องเกิดแก่ ตาย ตามองค์ชาติชรามรณะ องค์ 5 เหล่านี้จึงเป็นอนาคตผล พระสารีบุตรให้เหตุผลแทนพระพุทธรองค์ไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า วิญญานเป็นปฏิสนธิวิญญานในอนาคต นามรูปจะก้าวลงสู่ครรภ์แม่ในอนาคต อายตนะมีปสาทตาเป็นต้นเป็นช่องทางสื่อสารในอนาคต ผัสสะกระทบอารมณ์ของกิจกรรมในอนาคต เวทนาเสวยอารมณ์ของกิจกรรมในอนาคต สภาวธรรม 5 นี้ คือผลกรรมมาจากอดีตภพ และจะเป็นผลให้เกิดอุบัติในอนาคตภพ จึงจัดเข้าเป็นอนาคตผล (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 31 ข้อ 98 หน้า 76-77)

4.2 อธิบายโครงสร้างปฏิจจนุปบาท นัยว่าด้วยกาล 3

ธรรมดาคนที่เกิดขึ้นนี้มีโมหะครอบงำเป็นเหตุทำให้คนไม่เห็นโทษในการทำอกุศล คนเหล่านั้นจึงทำอกุศล และคนเหล่านั้นมีโมหะครอบงำเป็นเหตุทำให้คนไม่เห็นโทษในวิญญูทุกข์ คนเหล่านั้นจึงทำกุศล โมหะนี้เรียกว่า อวิชชา การทำอกุศลและกุศลเหล่านี้ มีเจตนากรรมคอยกระตุ้นจัดแจงให้คนกระทำการกิจกรรมต่างๆ จนทำให้การกระทำนั้นกลายเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมที่เรียกว่า สังขาร ดังนั้นทั้งอวิชชาและสังขารจึงจัดเป็นอดีตกาล เมื่อคนเหล่านั้น มีสังขารกระตุ้นให้กระทำการกิจกรรมโดยมีอวิชชาแอบแฝงคอยปกปิดความจริง คนเหล่านั้นจึงใช้ร่างกายกระทำการกิจกรรมที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ร่างกายนี้เมื่อว่าโดยสายทางปฏิจจนุปบาท

ก็คือ องค์แห่งวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน และ กัมมภาวะ องค์ 8 เหล่านี้ จึงเป็นปัจจุบันกาล หากว่าเมื่อคนเหล่านั้นจะเกิดใน อนาคตข้างหน้า คนเหล่านั้นตายทันทีที่จุติจิตทำหน้าที่ตายสำเร็จ ปฏิสนธิจิต จะเกิดติดต่อกันไม่มีระหว่างกันจนสำเร็จกระบวนการเกิดในภพใหม่เป็นมนุษย์ เทวดา อบายสัตว์ เป็นต้นตามสมควรแก่กรรมส่งผล การที่จะได้เกิดในอนาคตภพนี้ เมื่อ ว่าโดยสายทางปฏิจจนุปบาทก็คือ องค์ภาวะที่เป็นกัมมภาวะที่เป็นปัจจุบัน รอคอย ส่งผลต่อไปในอนาคต ให้เกิดองค์แห่งชาติ (ที่เรียกว่าอุปัตติภาวะ) และองค์แห่ง ชรามรรณะในอนาคต ชาติ ชรามรรณะเหล่านี้ จึงเป็นอนาคตกาล

4.3 อธิบายโครงสร้างปฏิจจนุปบาท นัยว่าด้วยวัฏฏะ 3

เมื่อเรารวมเอาองค์ที่เป็นอดีตเหตุกับองค์ที่เป็นปัจจุบันเหตุเข้าด้วยกันนี้ จัดเป็นกรรม และเมื่อเรารวมเอาองค์ที่เป็นปัจจุบันผลกับอนาคตผลเข้าด้วยกันนี้ จัดเป็นวิบาก ดังนั้น กรรมและวิบากดังกล่าวจึงหมุนเวียนไปตามวงจรปฏิจจนุปบาท จากนั้นให้เราหยิบยกเอาองค์สังขารอดีตกรรมและองค์ตัณหาปัจจุบันกรรม องค์ ทั้งสองนี้รวมเรียกว่า กรรมวัฏฏ จากนั้นให้เราหยิบยกเอาองค์อวิชชากับองค์ตัณหา อุปาทาน องค์ทั้งสามนี้รวมเรียกว่า กิเลสวัฏฏ และจากนั้นให้เราหยิบยกเอาองค์ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา องค์ทั้งห้านี้รวมเรียกว่า วิปากวัฏฏ トラบ เท่าที่ที่กิเลสวัฏฏยังไม่ขาดสาย กรรมวัฏฏกับวิปากวัฏฏ ก็ยังหมุนวนเวียนไปตามวงจร ปฏิจจนุปบาทไม่มีกำหนดรู้จักจบสิ้น เพราะวงจรปฏิจจนุปบาทมีองค์แห่งเหตุ ปัจจัยที่อิงอาศัยกันเกิดรูปนามหรือขั้น 5 อย่างไม่ขาดสาย (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 31 ข้อ 98 หน้า 76-77)

5. ปฏิจจนุปบาท : พุทธปรัชญาเถรวาทในด้านอรรถกถาเป็นต้น

5.1 อรรถกถา : ความมีอยู่ของจิต

‘ตัณหา’ นี้ หมายถึงความไม่รู้สีก่อกำเนิดในการรับรู้ในภพการเกิด เมื่อ มนุษย์ไม่ได้รับกามารมณ์ก็ยิ่งตะเกียกตะกายดิ้นรนชวนชวายนอยากหา

มาตอบสนองคำถามที่จะได้เห็นสิ่งสวยงาม ฟังเสียงไพเราะ ลิ้มอาหารอร่อยๆ
ปรารถนาเสพความเป็นต้น ต้นหาประเภทนี้ ตรัสเรียกว่า กามตัณหา อีกประเภทหนึ่ง
ต้นหาที่ประกอบด้วยสัสสตทิวฏฐิที่เกิดกับผู้เจริญฌานสมาบัติ หรือนักคิดปรัชญา
ที่มีความเห็นว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่คงยออดภูเขาดุจเสาระเนียด
(พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 30-34 หน้า 10) ต้นหาประเภทนี้ ตรัสเรียกว่า
ภวตัณหา อีกประเภทหนึ่ง ต้นหาที่ประกอบด้วยอุจเฉททิวฏฐิที่เกิดกับผู้เจริญอรูป
ฌานสมาบัติ ด้วยรูปวิราคะที่มีความเห็นว่า อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว
มีสัญญา (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 76 หน้า 18) ที่เกิดกับผู้เจริญรูปฌาน
สมาบัติ ด้วยสัญญาวิราคะที่มีความเห็นว่า อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มี
สัญญา (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 79 หน้า 19) ต้นหา 2 ชนิดนี้ ตรัสเรียกว่า
วิภวตัณหา การสัมผัสอารมณ์ต่างๆ เป็นเหตุทำให้เกิดเวทนาๆ นี่แหละเป็นปัจจัย
ให้เกิดต้นหาประเภทใดประเภทหนึ่งใน 3 ประเภทข้างต้น ดังนั้นทฤษฎี
ปฏิจางมุปบาทนี้ โดยยกเอา ‘อวิชชา สังขาร ตัณหา’ จึงสามารถไขข้อข้องใจใน
การพิสูจน์หาความมีอยู่ของจิต

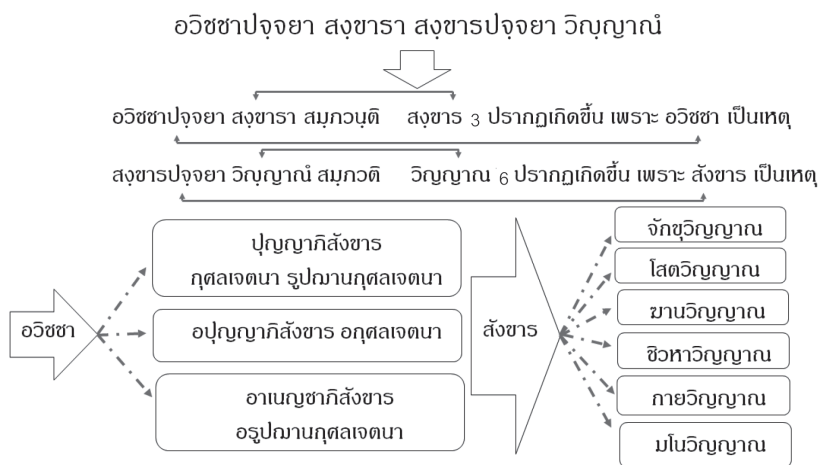
การพิสูจน์ความมีอยู่ของจิตนั้น สำนักพระสูตร และสำนักอภิธรรมยกเอา
พระดำรัสตรัสถึง ‘อวิชชา สังขาร ตัณหา’ ทฤษฎีปฏิจางมุปบาทเป็นสาเหตุ อย่างไร
ก็ตาม ข้ออ้าง ความมีอยู่ของจิต ของทั้งสองสำนักนั้นเป็นการสนับสนุนกันและกัน
อธิบายว่า การพิสูจน์นี้ ยกเอาสภาวะจิตของมนุษย์ และยกเอาความเห็นของมนุษย์
โดยมี ‘อวิชชา สังขาร ตัณหา’ ทั้ง 3 นี้ เป็นสาเหตุที่เกี่ยวข้องกัน ไม่ทั้งกันและกัน
ในการทำให้เกิดความมีอยู่ของจิต

1) อวิชชา สังขาร เป็นสาเหตุความมีอยู่ของจิต

ข้อพิสูจน์ความมีอยู่ของจิต ซึ่งมีสภาวะของจิตมนุษย์เป็นสาเหตุๆ
ดังกล่าวคือ สภาวะ อวิชชา สังขาร ใช้เป็นกรณีศึกษาพิสูจน์ อธิบายว่ามนุษย์ยินดี
ติดใจเพลิดเพลินกับความสุ่มเสี่ยงเห็นถึงความเป็นจริงว่ามีอวิชชาคือมูลเหตุที่เป็น
เครื่องปิดบังความทุกข์ ทำให้มนุษย์ขาดสติโง่เขลาหลงผิดสำคัญว่าทุกข์ คือ

ความสุข กระบวนการทฤษฎีปฏิบัติสมบูรณ์บาทจึงเริ่มต้นขึ้น เมื่อจิตมนุษย์เป็นแดนเกิดก็จริง แต่เพราะถูกอวิชชาครอบงำ อันเป็นต้นเหตุเกิดกระบวนการทางจิตให้กระทำกรรมต่างๆ เป็นกุศลจิต และอกุศลจิต ที่เรียกว่า สังขาร เกิดขึ้น ที่เป็นกุศลกรรมเรียกว่า ปุญญาภิสังขาร (กุศลเจตนากรรม รูปฌานกุศลเจตนากรรม) ที่เป็นอกุศลกรรมเรียกว่า อปุญญาภิสังขาร (อกุศลเจตนากรรม) ที่เป็นอรูปกุศลกรรมเรียกว่าอาเนญยาภิสังขาร (อรูปฌานกุศลเจตนากรรม) คำว่า สังขาร แปลว่า ประชุมแต่งที่เป็นอาการปรากฏ องค์ธรรม ได้แก่ เจตนากรรม อีกทั้งสังขารก็คือเจตนากรรมเป็นองค์ประกอบในจิตเหล่านั้นที่เป็นเหตุประสมแต่งให้เกิด วิญญาณ 6 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน

ภาพที่ 2 อวิชชาปัจจัย สงขาราสังขารปัจจัย วิญญาณ

อธิบายแผนภาพที่ 2 อวิชชาปัจจัย สงขาราสังขารปัจจัย วิญญาณ ขยายความได้ดังนี้ อวิชชาปัจจัย สงขาราสังขารปัจจัย หมายความว่า อวิชชา เป็นเหตุให้เกิด ปุญญาภิสังขาร (คือมหากุศลเจตนา และรูปฌานกุศลเจตนา) อปุญญาภิสังขาร (คืออกุศลเจตนา) และอาเนญยาภิสังขาร (คืออรูปฌานกุศลเจตนา) ต่อจากนั้น สงขารปัจจัย วิญญาณ ขยายความได้ดังนี้ สงขารปัจจัย วิญญาณ ปัจจัย

หมายความว่า สังขาร (คือปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อาเนญยาสังขาร) เป็นเหตุให้เกิด วิญญาน 6 คือ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน

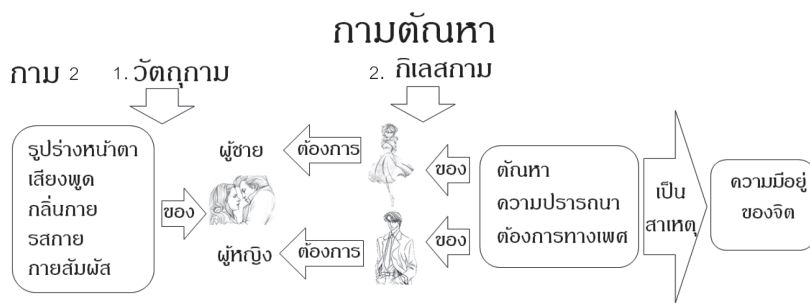
‘อวิชชา สังขาร’ จากทฤษฎีปัจจุสมุปบาทนี้ พิสูจน์ให้เห็นว่า ถ้าความมีอยู่ของจิตมี เพราะสังขารเป็นสาเหตุ จึงมีผู้แย้งว่า ตามวงจรทฤษฎีนี้ สังขารเป็นสาเหตุให้จิตมีอยู่ แล้วอวิชชาเกี่ยวข้องกับความมีอยู่ของจิตได้อย่างไร ปัญหานี้ตอบได้ว่า ถ้าความมีอยู่ของอวิชชาไม่มี ความมีอยู่ของสังขารก็ไม่ได้ ความมีอยู่ของอวิชชา มี ความมีอยู่ของสังขารจึงมี อวิชชาเองก็เป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ และเป็นสาเหตุให้เกิดเวียนวายในภพภูมิต่างๆ ที่เรียกว่า วัฏฏทุกข์ เมื่อความมีอยู่ของอวิชชา มี ความมีอยู่ของจิตก็มีได้เช่นกัน อวิชชา สังขาร เป็นสาเหตุทั้งคู่นี้เป็นการย่ำให้เห็นถึงความมีอยู่ของจิตก็หนักแน่นขึ้น ถึงแม้ว่าอวิชชา นี้มีจิตเป็นแดนเกิด ก็คือความมีอยู่ของจิตจึงมี โดยมีอวิชชาเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้น เมื่อความมีอยู่ของอวิชชา มี ความมีอยู่ของจิตจึงมี และเมื่อความมีอยู่ของสังขารที่เป็นเจตนากรรม คือกรรมดีกรรมชั่วในปางก่อน ที่คอยส่งผล 2 ช่วงกาลเวลา จึงเป็นเหตุให้เกิดกระแส ‘วิญญาน’ ช่วงกาลเวลาในขบวนการปฏิสนธิที่เริ่มต้นตั้งแต่ปฏิสนธิจิต (ทำหน้าที่เกิด) ในภพใหม่ [ที่เกิดติดเนื่องกับจุติจิต (ทำหน้าที่ตาย) จากภพเก่าไม่มีระหว่างกัน] และเป็นเหตุให้เกิดกระแส ‘วิญญาน’ ช่วงกาลเวลาในขบวนการที่แผ่แผ่เร้นในประสาทสัมผัสทั้ง 6 ขณะใช้ชีวิตประจำวันมีจักขุวิญญานเป็นต้น ความมีอยู่ของจิตจึงมีได้จากเหตุทั้งสอง จะขาดเหตุใดเหตุหนึ่งมิได้

2) ตัณหา 3 เป็นสาเหตุความมีอยู่ของจิต

(1) กามตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ ยังมีอวิชชาเป็นแรงหนุนมนุษย์ชายหญิงจึงหลงเชื่อว่าความผูกพันห่วงหาอาทรกันเป็นสุข หากคนเหล่านั้นไม่มีความผูกพันกับสิ่งใดๆ เลย ก็หลงเชื่อว่าชีวิตมีแต่ความแห้งแล้งรู้สึกว่ามีแต่ความจำเจ และรู้สึกไม่สบอารมณ์ กามนั้นมี 2 ชนิด คนเหล่านั้นแสวงหาวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่น อาหาร เสื้อผ้า เครื่องประดับ

รวมทั้งสรีระร่างกายมนุษย์ชายหญิง เป็นวัตถุกาม มนุษย์มีความเห็นว่ากามโลภียเป็นเครื่องบำบัดทุกข์ (คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ของชาย/หญิง เป็นที่ต้องการของกันและกัน) (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 20 ข้อ 1-10 หน้า 1) ความปรารถนาอยากได้วัตถุสิ่งของและกามโลภีย คือ อาการปรากฏของตัณหาที่แผงเร้นอยู่ในจิตใจของมนุษย์ เป็นกิเลสกาม เมื่อหญิงต้องการวัตถุกามของชาย ชายต้องการวัตถุกามของหญิง ความต้องการเช่นนี้เป็นกามกิเลส เมื่อครบองค์ประกอบทั้งสองนี้แล้ว เรียกว่า กามตัณหา กามตัณหานี้เป็นสาเหตุ เมื่อความมีอยู่ของตัณหาที่มีจิตเป็นแดนเกิดความมีอยู่ของจิตจึงมี

ภาพที่ 3 กามตัณหา

อธิบายแผนภาพที่ 3 กามตัณหา กามแบ่งออกเป็น 2 คือ 1) วัตถุกาม ได้แก่รูปร่างหน้าตา เสียงพูด กลิ่นกาย รสกาย กายสัมผัส ของผู้ชาย และผู้หญิง 2) กิเลสกาม ตัณหาความปรารถนาต้องการทางเพศของผู้ชาย ต้องการวัตถุกามของผู้หญิง และตัณหาความปรารถนาต้องการทางเพศของผู้หญิง ต้องการวัตถุกามตัณหาของผู้ชาย ตัณหาความปรารถนาดังกล่าวเป็นสาเหตุของความมีอยู่ของจิตเพราะจิตมีความต้องการ

(2) ภาวตัณหา มีมนุษย์บางพวกผู้ยินดีในรูปมานสมบัติเห็นความเป็นตัวตน ซึ่งเรียกว่า สัสสตทิฎฐิ ที่จะไปเกิดเป็นพรหม ใช้เป็นกรณีศึกษาในการพิสูจน์ คือ มนุษย์บางพวกมีความเห็นว่า การอยู่ครองเรือนหมกหมุ่นอยู่กับกามโลภียเป็น

ทุกข์ จึงเกิดทัศนะเห็นความเป็นตัวตนที่ได้ไปเกิดเป็นพรหมอยู่ร่วมกับท่านท้าวมหาพรหม เป็นสุขเป็นของเที่ยง (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 42-44 หน้า 11) จึงสละเพศมาราสาออกบวชเป็นฤๅษี แล้วเจริญสมาบัติประกอบ ด้วยสัสสตวิมูจฺจิ เป็นผู้เจริญญาณสมาบัติได้อย่างถูกต้อง ทำให้สำเร็จรูปฌานสมาบัติเกิดเจโตสมาธิ ระลึกชาติได้รู้จักตัวตนของตนในแต่ละชาติ หรือนักคิดปรัชญาจึงมีความเห็นว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ด้อยอดภูเขาดุจเสาระเนียด (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 30-34/10-13) ‘ภว’ หมายถึงภพภูมิที่เรียกว่า พรหมภูมิ เป็นเป้าหมายที่จะไปเกิด ความยินดี เรียกว่า ตัณหา นี่ เป็นสาเหตุ เมื่อความมีอยู่ของตัณหาให้ ได้สำเร็จฌานมีจิตเป็นแดนเกิด ความมีอยู่ของจิตเพราะจิตยินดีฌานสมาบัติที่เกิดขึ้น

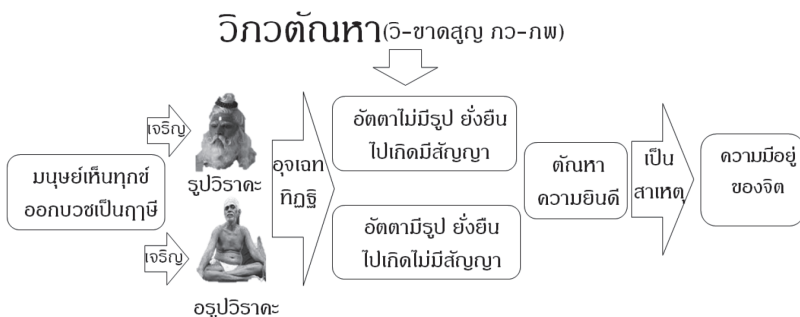
ภาพที่ 4 ภวตัณหา

อธิบายแผนภาพที่ 4 ภวตัณหา เมื่อมนุษย์เห็นความทุกข์จึงคิดออกบวช เป็น ฤๅษี ต้องการพ้นทุกข์อยู่กับท้าวมหาพรหมในพรหมโลก จึงทำฌานสมาบัติกลายเป็นมิฉชาติวิมูจฺจิ ประสาทสัสสตวิมูจฺจิ เกิดเป็นตัณหาความยินดีในฌานที่เป็นสาเหตุของความมีอยู่ของจิตเพราะจิตยินดีฌานสมาบัติที่เกิดขึ้น

(3) วิภวตัณหา มีมนุษย์บางพวกบวชเป็นฤๅษี เป็นผู้ยินดีในรูปฌานสมาบัติ หรือ อสัณฺณูญาณสมาบัติ ใช้เป็นกรณีศึกษาในการพิสูจน์ คือ ฤๅษีเมื่อสำเร็จ

ฉานสมาบัติยังมองเห็นทุกข์ยังปรากฏ จึงมีทัศนะเห็นอัตตาที่ขาดสูญจากอรุปธรรม
 ยั่งยืน เพราะเห็นนามธรรมก่อให้เกิดทุกข์ จึงเจริญสัญญาวิราคะสมาบัติ (การเข้า
 ฉานสมาบัติที่เพื่อง่ายสัญญา) และเห็นอัตตาที่ขาดสูญจากอรุปธรรมยั่งยืน เพราะ
 เห็นรูปธรรมก่อให้เกิดทุกข์ จึงเจริญรูปวิราคะสมาบัติ (การเข้าฉานสมาบัติที่
 เพื่อง่ายรูปธรรม) สมาบัติทั้งสองนี้ประกอบด้วยทวิญญู ที่เรียกว่า อุกฺเขททวิญญู ที่มี
 รูปกายไปเกิดเป็นอสังขยสัตตพรหม (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 79 หน้า 25)
 ซึ่งมีอัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา และเป็นอรุปพรหม ซึ่งมีอัตตา
 ที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 9 ข้อ 76 หน้า
 24) ‘ภว’ หมายถึงภพภูมิที่เป็นรูปพรหมภูมิ (ภูมิที่มีแต่รูปธรรมอย่างเดียว) ที่เป็น
 อรูปพรหมภูมิ (ภูมิที่มีแต่นามธรรมอย่างเดียว) หน้า ‘ภว’ มี ‘วิ’ ปรากฏ วิ นี้
 หมายถึง อุกฺเขททวิญญู ความยินดี เรียกว่า ตัณหาๆ นี้ เป็นสาเหตุ เมื่อความมีอยู่ของ
 ตัณหาให้ได้สำเร็จฉานทั้งสองประเภทมีจิตเป็นแดนเกิดเป็นสาเหตุของความมีอยู่
 ของจิตเพราะจิตยินดีสมาบัติที่เป็นทวิญญูยึดมั่นความขาดสูญเกิดขึ้น

ภาพที่ 5 วิภาตถกหา

อธิบายแผนภาพที่ 5 วิภาตถกหา เมื่อมนุษย์เห็นทุกข์ออกบวชเป็นฤๅษี
 เจริญอรุปฉานที่เรียกว่า อรุปราคะสมณะเชื่อว่ารูปเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ กลายเป็น
 มิงฉาทวิญญูประเภทอุกฺเขททวิญญู (ทวิญญูยึดมั่นความขาดสูญ) มีทัศนะยินดีอัตตาไม่มี
 รูปและยั่งยืน สำเร็จอรุปฉานสมาบัติทำให้ไปเกิดเป็นอรุปพรหมมีแต่สัญญาไม่มี

รูป ฤๅษีที่เจริญรูปฌานที่เรียกว่า อรูปวิราคะสมณะ เชื่อว่าอรูปเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ กลายเป็นมิชฌาภิภูติประเภทอุจเฉทภิภูติมีทัศนียัตถิอิตตมามีรูปร่างยืน สำเร็จเป็นรูปฌานสมาบัติทำให้ไปเกิดเป็นอสังขญัตตพรหมมีแต่ชีวิตนวกกลาปรูป ตัณหาความยินดีสมาบัติทั้ง 2 นี้ ที่เป็นสาเหตุของความมีอยู่ของจิตเพราะจิตยินดีสมาบัติที่เป็นภิกขุธรรมันความขาดสูญเกิดขึ้น

‘ตัณหา’ จากทฤษฎีปฏิบัติสมุปบาทนี้ พิสูจน์ให้เห็นว่า มนุษย์ผู้ยังคล่องแหวะอยู่กับตัณหาทั้ง 3 ประเภท จิตจึงมีอยู่ ถ้าความไม่มีอยู่ของจิต ตัณหาก็ก็นิพพานได้เช่นกัน ตัณหาเองก็เป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ และเป็นสาเหตุให้เกิดเวียนว่ายในภพภูมิต่างๆ ที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร ดังพระดำรัสตรัสไว้ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า โปโนพวกวิกา ตณหา-ตัณหาชักนำไปไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีกไม่จบสิ้น (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 19 ข้อ 1081 หน้า 252) ถ้าความยินดีปรารถนาก็มีจิตเป็นผู้ทำให้เกิด ก็คือความมีอยู่ของตัณหาที่เป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้นเมื่อความมีอยู่ของตัณหา มี ความมีอยู่ของจิตจึงมี

5.2 ปรากฏการณ์นิยม : การรับรู้ทางประสาทสัมผัส

การรับรู้มักคิดเป็นอาการของจิตเกิดดับ จิตมีการเกิดดับเป็นขณะๆ ขณะใดเกิด ขณะนั้นก็ดับ ไม่ปรากฏเป็น ๒-3 ขณะในคราวเดียว ถ้าสมมติตัวเลข 1 หมายถึงเกิด ตัวเลข 0 หมายถึงดับ ตามอย่างคอมพิวเตอร์ก็จะมีตัวเลข 1 กับ 0 ยาวเหยียดหาที่สิ้นสุดมิได้ แต่เมื่อกำหนดตัวเลขดังกล่าวให้มองไม่เห็น และไม่กินพื้นที่ เช่นนี้ตัวเลขก็มีอาการเกิดดับคล้ายกับจิต แต่ความจริงไม่ใช่เลย เพราะจิตเกิดดับรวดเร็วกว่าตัวเลขมาก⁶ (สมโมหวิโนทนีอัฐกถา (บาลี) ข้อ 26 หน้า 31) และจิตมีสภาวะธรรมชาติรับรู้นึกคิดอารมณ์ทั้งที่อยู่ใกล้ตรงหน้าและไกลกลับหลังเราได้ไม่สิ้นสุด เมื่อจิตนึกคิดอารมณ์อย่างหนึ่ง จึงเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป แล้วส่งต่อ

⁶ อรรถกถา อธิบายว่า เพียงชั่วเวลาติดนิ้วอย่างรวดเร็ว 1 ครั้ง จิตเกิดดับได้มากถึง 1014 ขณะ (10 ยกกำลัง 14)

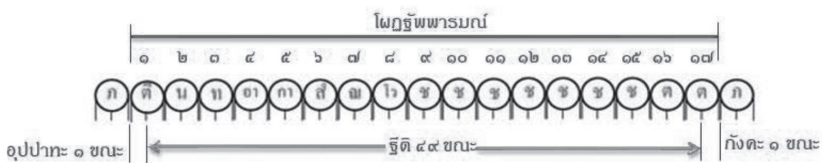
จิตอื่นๆ นึกคิดอารมณ์นั้นจนจบกระบวนการ ดังนั้นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นเวลาอายุการเกิดดับของจิต 1 ขณะใหญ่ จึงต้องสมมติวงกลม (รูปที่ ๑) เพื่อแสดงการเกิดดับ 1 ขณะใหญ่ของจิต และขีดเส้นแนวดิ่งสามเส้นได้วงกลม เส้นแรกแทนอุปาทกขณะกำลังเกิดขึ้น 1 ขณะเล็กของจิต เส้นกลางแทนฐิติ ขณะกำลังตั้งอยู่ 1 ขณะเล็กของจิต เส้นที่สามแทนภังคขณะกำลังดับ 1 ขณะเล็กของจิตนี้เป็นการแสดงอายุของจิตขณะใหญ่ 1 ขณะและขณะเล็ก 3 ขณะ⁷ (สันตลัปปากาสนีฎีกา (บาลี) ข้อ 115 หน้า 103) จิตอาศัยหทัยวัตถุรูปเกิดนึกคิด อารมณ์ทางใจ

จิตเกิดขึ้นเป็นกระบวนการรับอารมณ์ คำว่า ‘จิต’ เป็นชื่อเรียกของ ‘วิญญาณ’ ในปฏิจจสมุปบาทที่ว่า สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ที่เป็นธรรมชาติ รู้อารมณ์มี 6 คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 1) ก่อนวิเคราะห์กระบวนการรับอารมณ์ ผู้เขียนใช้คำว่า จิต เพื่อความสะดวกต่อการวิเคราะห์อายุของจิต 1 ขณะใหญ่ เท่ากับ 3 ขณะเล็กของจิต อายุการเกิดดับของรูป 1 รูป เกิดดับช้ากว่าจิตเกิดดับ 17 ขณะใหญ่ หรือ 51 ขณะเล็ก คือ รูปขณะเกิด 1 ขณะเล็กของจิต ขณะตั้งอยู่ 49 ขณะเล็กของจิต และขณะดับ 1 ขณะเล็กของจิต ผู้เขียนวิเคราะห์ขบวนการรับอารมณ์ของวิถีจิตทางกายประสาทสัมผัสรับการกระทบผัสสภูมิจักรูปารมณ ตัวอย่าง นายนิทราชอบนั่งหลับในเวลาเรียนหนังสือ ถังคจิตเกิดขึ้นทำหน้าที่รักษากาย เมื่อจิตยังไม่ขึ้นสู่วิถี อาจารย์เห็นนายนิทราจึงเรียก แต่เขาไม่รู้สีกตัว เพื่อนจึงใช้มือสะกิดที่แขนของนายนิทรา นายนิทราเกิดวิถีจิตรับอารมณ์ผัสสภูมิจักรูปารมณ เมื่อจิตจะขึ้นสู่วิถีเพื่อรับอารมณ์ที่เป็นรูป (การสะกิดของมือ)

⁷ การแสดงอายุของจิต เพื่อเอาไปใช้คำนวณอายุของรูป ซึ่งมีการเกิดดับเร็วมาก เพียงแต่ช้ากว่าการเกิดดับของจิต ทั้งนี้ การเกิดดับของจิตและรูปไม่สามารถจับเวลาได้ด้วยนาฬิกา

คือ โภฏฐัพพารมณ (ที่มีอายุ 17 ขณะจิต) กระทบแขน ภาวังค์ 3 ขณะที่เป็นวิถีวิมุต (จิตพ้นวิถิในการรับอารมณ์) คือ กระทบภาวังคจิตขณะแรก (ที่นายนิทราถูกปลุก ใกล้เคียง) ชื่อว่า อดีตภาวังค์ กระทบขณะที่ 2 ทำให้ภาวังค์สั้นไหว ชื่อว่า ภาวังคจลนะ ก่อนจะขึ้นวิถิจิต ภาวังค์ที่เป็นวิถีวิมุตขณะสุดท้ายตัดกระแสภาวังค์ ภาวังคจิตนี้ ชื่อว่า ภาวังคุปจเฉทะ ต่อจากนั้น (นายนิทรา) รู้สึกตัวตื่นขึ้นรับอารมณ์อายุของรูปยังเหลือ 14 ขณะใหญ่) จิตจึงขึ้นสู่วิถิเริ่มขบวนการรับอารมณ์ จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ใหม่เกิดขึ้นพิจารณาโภฏฐัพพารมณขณะแรกของวิถิ จิตนี้ ชื่อว่า ปัญจวาราวัช ขณะจิต (ซึ่งขณะนั้นโภฏฐัพพารมณมีอายุเหลือ) จิตนี้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เหมือน ไฟกระพริบ แล้วส่งต่อกายวิญญานจิตเกิดขึ้นทำหน้าที่รู้สัมผัส (ที่มีของเพื่อนมา กระทบ) สำเร็จแล้วดับไป ส่งต่อสัมปฏิจฉนจิตทำหน้าที่รับอารมณ์ สำเร็จแล้วดับไป ส่งต่อสันตிரจิตทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ สำเร็จแล้วดับไป ส่งต่อโวฏฐัพพณจิตทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ สำเร็จแล้วดับไป ส่งต่อชวนจิตทำหน้าที่เสพอารมณ สำเร็จแล้วดับไป ส่งต่อตทารัมมณจิตทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะ เป็นอันสิ้นสุดรับรู้ โภฏฐัพพารมณ ฉะนั้น รูป คือ โภฏฐัพพารมณนี้ เกิดขึ้นมีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ 17 ขณะใหญ่ (วิสุทธิมรรค (บาลี) เล่ม 2 ข้อ 455 หน้า 87) ให้พิจารณาจากแผนภาพที่ 6

ภาพที่ 6 โภฏฐัพพารมณ

อธิบายแผนภาพที่ 1 เส้นสีแดงคือโภฏฐัพพารมณมีอายุ เริ่มตั้งแต่หมายเลข 1 จนถึงลำดับที่ 17 โดยเทียบเอาเวลาเกิดดับของจิตขณะใหญ่ ส่วนแฉวงกลมคือ วิถิจิตที่ทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ ธรรมชาติของจิตกับรูป มีอายุ 3 ขณะเล็กคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป สมมติว่าโภฏฐัพพารมณกับจิตเริ่มเกิดพร้อมกันที่อุปาทา ขณะ คือ เส้นแนวตั้งเส้นแรกของอดีตภาวังคจิต (ติ) คือ อายุ 1 ขณะเล็กของจิต

ขณะเดียวกันก็เป็นอายุขณะเล็กของรูปที่กำลังเกิด รูปยังไม่หมดอายุ เส้นที่สองของอดีตภวังก์ (ติ) จนถึงเส้นที่สองของตทารัมมณจิต (ต) เป็นอายุของรูปฐิติขณะตั้งอยู่รวม 49 ขณะเล็ก และอายุของรูปภังคขณะดับ 1 ขณะเล็ก ที่เป็นเส้นสุดท้ายของตทารัมมณจิต (ต) รวมทั้งหมดเป็นอายุของรูปจำนวน 51 ขณะเล็กของจิต หรือ 17 ขณะใหญ่ของจิต ส่วนลำดับวิถีจิตเกิดขึ้นรับโผฏฐัพพารมณฺ์ ดังนี้ อา คือ อวักขณจิตที่เกิดทางทวาร 5 ทวาร (มีชื่อเฉพาะว่า ปัญจทวาราวักขณจิตในทวาร 5 ถ้าเป็นมโนทวาร อวักขณจิต มีชื่อเฉพาะว่า มโนทวาราวักขณจิต), กา คือ กายวิญญานจิต, ส คือ สัมปฏิจฉณจิต, โว คือ โวฐัพพนจิต, ณ คือ สันตிரณจิต, ช ขวนจิต, ต คือ ตทารัมมณจิต

แผนภาพนี้ คือวิถีจิตของนายนิทรา รู้สึกตัวขณะที่ถูกกระทบ มีความเป็นจริงที่ว่า จิตเกิดดับเร็วมาก วิถีจิตจึงเกิดนับเป็นล้านวิถี ผู้เขียนแสดงวิถีจิตเพียงวิถีเดียวก็จริง เพื่อแสดงนัยลำดับของจิตที่เกิดขึ้นรับโผฏฐัพพารมณฺ์มีรูปแบบเดียวเท่านั้น เมื่อวิถีจิตจบ ภวังก์จิตจะมาแทรก 1-3 ขณะ แล้วเวียนขึ้นสู่วิถีอย่างนี้ตลอด มีเฉพาะนัยลำดับของกายวิญญานจิตเป็นกรณีพิเศษในวิถีจิตนี้ เรียกว่า ปัญจวิญญานฐาน เป็นฐานสำหรับสับเปลี่ยนเมื่อมีการรับอารมณ์ในทวารอื่นเช่น ถ้าประสาทสัมผัสมีการรับอารมณ์ทางทวารตา ก็ให้เปลี่ยน ‘กายวิญญานจิต’ ให้เป็น ‘จักขุวิญญานจิต’ เป็นต้น ส่วนลำดับของจิตที่ทำหน้าอื่นๆ ก็มีลำดับวิถีจิตดังที่แสดงมา

6. บทสรุป

พระพุทธองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทมีนัยวิจิตร เป็นเหตุให้ผู้เขียนขอสรุปเป็นแนวคิดกว้างๆ ดังต่อไปนี้ ในด้านอภิปราย (1) องค์แห่งอวิชชา เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าคนเราเกิดมาต้องมีเหตุอิงอาศัยให้เกิด ไม่ใช่เกิดมาลอยๆ ไม่ใช่พระเจ้าสร้าง (2) องค์แห่งวิญญาน เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าวิญญานเป็นปฏิสนธิวิญญานให้ได้กำเนิดต่างๆ มีคัพภเสยยกกำเนิดเป็นต้น (3) องค์แห่งภาวะ เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่า

มีภพภูมิถึง 31 ภูมิ ซึ่งภพภูมิเหล่านี้เป็นที่ยึดถือเกิดของหมู่สัตว์ ดังพระองค์ตรัสว่า กามภพ เป็นต้น **ในด้านจริยศาสตร์** (1) องค์แห่งสังขาร เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าเจตนากรรมเป็นตัวกำหนดชีวิตทางจริยธรรมว่าดีเป็นกุศลส่งผลให้เกิดในสุคติภูมิ ชั่วเป็นอกุศลส่งผลให้เกิดในทุคติภูมิ และช่วยผ่อนหนักให้เป็นเบาเมื่อเกิดภาวะ Dilemma (2) แบบปฏิโลมนัยทวนกลับจากปลายไปหาต้น เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าสัตว์โลกตกอยู่ในห่วงแห่งทุกข์ พระองค์ตรัสโดยนัยว่า สัตว์โลกนี้ ต้องเผชิญอยู่กับห่วงแห่งทุกข์เพราะการเกิด แก่ และตาย เป็นต้น **ในด้านอัตถิภาวนิยม (Existentialism)** (1) พระพุทธองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทจากตรงกลางจนถึงต้น เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าความมีอยู่ (อัตถิภาวะ) ของตัณหาเกิดจากปัจจุบันเหตุที่พระองค์ตรัสโดยนัยว่า เหตุแห่งอาหารเป็นบ่อเกิดตัณหา (2) แบบตรงกลางจนถึงท้าย เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นว่าความมีอยู่ของอนาคตกาลมีกาลปัจจุบันเป็นสมุฏฐานให้เกิ董องค์แห่งชาติและชราภรณ์ะ ในอนาคต **ในด้านญาณวิทยา** องค์แห่งวิญญาน เป็นนัยแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นขบวนการเกิดกายประสาทสัมผัส

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2506). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *ธัมมปทกฏกถาปาฐะ*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *ปญจสุทธานิ มัชฌิมปณณาสกกฏกถาปาฐะ*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *สันตยปกาสนิ มหาวคคณีกา*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *วิสุทธิมคคปาฐะ*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *สมโมหวิโนทนีกฏกถาปาฐะ*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภาษาไทย

ก. หนังสือ

- กองตำราคณะธรรมทาน. (2561). *ปฏิจสุมุบาทจากพระโอษฐ์* (พิมพ์ครั้งที่ 12). สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ. (2537). *ความรู้พื้นฐานทางศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมภาร พรหมทา. (2560). *แก่นเดิมของพุทธปรัชญา* (เล่มที่ 1 : มนุษย์). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บีพีเค พรินต์ติ้ง.

ข. บทความในวารสาร

ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริปิฏก. (2540). พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย. *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 4(2), 84-104.

ค. วิทยานิพนธ์

รัชฎะ วัฒนศักดิ์. (2543). *ปฏิจลสมุปบาทในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์).

ภาษาอังกฤษ

Descartes, R. (1957). *Descartes's Rules for the Direction of the Mind* (Harold H. Joachim, trans). London, England: east midland printing company ltd.

Radhakrishnan, Sarvepalli, Moore, Charles A. (1953). *A Source Book in Indian Philosophy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.